

ДОСЛІДЖЕННЯ, ДОСТУПНІ КОЖНОМУ: МІГРАЦІЯ І ВІЙНА З ТОЧКИ ЗОРУ ПРАЦІВНИКА, ЩО НЕ МІГРУЄ

Ташенко А. Ю.

ВСТУП

Будучи не-мігрантом, що працює на максимумі зайнятості у двох університетах в Україні і має самообмеження на абсолютно нові дослідницькі починання з огляду на родинні та робочі обов'язки, я задумалася, чи можу я продовжувати приносити для вітчизняної спільноти користь не тільки як викладачка, але і як дослідниця. Тому вирішила написати на тему, яка мною студіювалася з 2018 р. і мала ще багато незагальнених і неопублікованих результатів – коли ж іще буде час зібрати все докупи і ознайомити колег та студентів із цінними та цікавими даними, з якими вони без моєї участі не познайомляться. Вважаю це чудовою і відкритою можливістю продовжувати самореалізацію як університетський працівник – це не тільки зберігає твій науковий потенціал в умовах, за яких, здавалося би, зберігати нічого, бо на участь у наукових проектах вмотивовано не претендуєш, а й підштовхне інших працівників прокалькулювати на основі твоїх наробків про міграцію майбутній стан свого ментального здоров'я у випадку, якщо комусь захочеться взяти безпосередню участь у відтоці мізків за кордон, тим більше, що до повномасштабної війни саме він був чи не найбільшою знайомою університетам міграційною проблемою України.

Для жителів України явище міграції відоме у всіх сенсах: наше суспільство знає безліч випадків як повного переселення його членів на нове місце проживання, так і будь-яких територіальних переміщень, і це нормально – згідно із законами Ернста Дж. Равенштейна, кожне суспільство, що розвивається, обов'язково зустрічається з цим явищем. Звісно, міграції починаються чи не з початком самого людства, а згаданий німецько-англійський вчений вперше сформулював декілька міграційних законів лише у 1885 р., послуговуючись прикладами спочатку Великобританії, а потім Північної Америки і деяких інших країн; тим не менш, його висновки – переважно в узагальненні Давида Б. Грігга, який склав остаточний перелік у одинадцять законів – були настільки фундаментальними, що згадувалися та згадуються й досі, зокрема щодо України. Дев'ять законів визнані повністю або контекстно релевантними для країн, що стали матеріалом для перших формулювань, і майже всі з них були правдивими і для України згідно

із даними Держстату до часів повномасштабного вторгнення¹. Не буду перераховувати все, про що писав Равенштейн і що саме акцентували на прикладі України, зупинюся лише на найважливіших, на мою думку, пунктах, бо за підтвердженнями їхньої релевантності можна забути про інші вагомні обставини. Мова йде про загальні закони №№ 3, 10 і 11 – далекопохідні мігранти надають перевагу великим містам; міграція в основному відбувається з сільської місцевості до міської; люди мігрують з економічних міркувань, – і відповідні цим законам спостереження щодо України, згідно з якими більша частина міграцій здійснювалася всередині регіонів (між містом і селом), у той час як на міжрегіональні припадало близько третини міграцій та основними приймачами у них були м. Київ та Київська область, плюс найбільшу силу констатували у економічних стимулів міграції як у міжрегіональному контексті, так і у глобальному. Нинішні дискусії з приводу новорічної промови президента України, де біженці були протиставлені громадянам – за декілька днів по промові у медіа з’явилися підбірки окремих коментарів про це протиставлення², хоча аргументованих контррефлексій, звісно, було набагато більше, і стосувалися вони навіть наступного покоління, що зростає в умовах воєнної еміграції³, – доводять, що життя мігрантів під час війни потребує уваги на всіх

¹ Ravenstein’s laws of migration: model & definition. *StudySmarter UK*. URL: <https://www.studysmarter.co.uk/explanations/human-geography/population-geography/ravensteins-laws-of-migration/> (date of access: 16.02.2024); Grigg D. B. E. G. Ravenstein and the “laws of migration”. *Journal of historical geography*. 1977. Vol. 3, no. 1. P. 41–54. URL: [https://doi.org/10.1016/0305-7488\(77\)90143-8](https://doi.org/10.1016/0305-7488(77)90143-8) (date of access: 16.02.2024); Tobler W. Migration: Ravenstein, Thornthwaite, and beyond. *Urban geography*. 1995. Vol. 16, no. 4. P. 327–343. URL: <https://doi.org/10.2747/0272-3638.16.4.327> (date of access: 16.02.2024); Лиховід Н. О. Дослідження наслідків та ефектів міграційних процесів України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 4. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1058> (дата звернення: 16.02.2024).

² Мартинюк А. Неправильні громадяни. Чому звернення Президента Зеленського образило українців за кордоном. *Евакуація.City*. URL: <https://evacuation.city/articles/335160/nepravilni-gromadyani-chomu-zvernennya-prezidenta-zelenskogo-obrazilo-ukrainciv-za-kordonom> (дата звернення: 16.02.2024); Іванова К. Бути біженцем чи громадянином? Соцмережі активно обговорюють промову президента. *Главком*. URL: <https://glavcom.ua/country/society/vibir-mizh-bizhenstvom-ta-hromadjanstvom-obhovorennja-promovi-prezidenta-ne-vshchukhaje-978499.html> (дата звернення: 16.02.2024).

³ Sushko D. Про дітей «біженців чи громадян» в умовах воєнної еміграції. *Facebook*. URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0mcVebtgUJ3eYmW88RWCwxvX6pDemTRqfnJqs7dMpxWYmuHibZ39qsqByRfgQRs3NI&id=100008377416140 (дата звернення: 16.02.2024).

рівнях інтеграції, виділених спеціалістами з цієї теми⁴: як на функціональному (соціально-економічному), так і на культурному та на громадянському (суспільно-політичному) рівнях, або згідно із умовними відповідниками в інших класифікаціях – як у структурному вимірі, так і культурному, інтерактивному та ідентифікаційному вимірах інтеграції.

1. Для кого і чому міграція є благом

До повномасштабного російського вторгнення і до пандемії COVID-19 була проведена низка опитувань, до результатів яких я хочу повернутися для порівняння воєнного часу з нинішніми драматичними обставинами і заявами. Згідно із даними Центру «Нова Європа», Фонду імені Фрідріха Еберта та GfK Ukraine, отриманими влітку 2017 р.⁵, можемо зробити висновок: для української молоді, яка бажала емігрувати з України, функціональна інтеграція виглядала пріоритетнішою порівняно з культурною і громадянською (табл. 1), тож вибір між міграцією і не-міграцією не був – принаймні, першочергово – питанням зречення громадянських обов'язків перед Україною.

Згідно із результатами опитування Київського міжнародного інституту соціології у квітні 2018 р., більш охоче розглядали можливість виїзду за кордон із метою тривалого там перебування українці з вищою освітою порівняно з українцями, які мали неповну середню, повну середню чи середню спеціальну освіту⁶. У даному випадку можна припускати, що за лаштунками цієї тенденції знаходилися і шанси на вигідніше працевлаштування, і світогляд – відчуття себе «кращими,

⁴ Ровенчак О. Інтеграційна складова міграційної політики (порівняльний аналіз країн імміграції). *Психологія і суспільство*. 2010. № 3(41). С. 150–175. URL: <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/11/3.pdf> (дата звернення: 16.02.2024); Малиновська О. А. *Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія*. Київ : НІСД, 2018. 472 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2018-07/Migration_Politic_Print-fin-3178a.pdf (дата звернення: 16.02.2024); Хом'як А. Інтеграція мігрантів у європейські суспільства: інтеграційна політика та громадська думка. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. 2019. № 3(43). С. 139–146. URL: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.3\(43\).195706](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.3(43).195706) (дата звернення: 16.02.2024); Malynovska O. Migration policy in large cities: expediency of development, content and priorities. *Political studies*. 2022. No. 3. URL: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2022-1-3> (date of access: 16.02.2024).

⁵ Українське «покоління Z»: цінності та орієнтири / Д. Гайдай та ін. *Центр «Нова Європа»*. URL: <http://neweurope.org.ua/analytics/ukrayinske-pokolinnya-z-sinnosti-ta-oriyentyry/> (дата звернення: 01.02.2024).

⁶ Лиштва О. Міграційні настрої населення України у квітні 2018 року. *КМІС*. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=765&page=1> (дата звернення: 19.02.2024).

Розподіл відповідей на запитання «Чи можете Ви сказати, що зробите / могли би зробити внесок у розвиток країни, до якої Ви хочете переїхати? Яким чином?», % серед тих, хто мав бажання переїхати до іншої країни на час понад 6 місяців

Альтернативи відповідей	Так	Ні
Досягну успіхів у роботі, старанно працюватиму	95,7	4,3
Поділюся своїми знаннями та навиками	91,2	8,8
Зроблю внесок у культурний та / або науковий розвиток	82,3	17,7
Буду справжнім / відданим громадянином	79,8	20,2
Погоджуюся на роботу, що не є популярною серед місцевих	75,8	24,2

Джерело: розроблено авторкою

ніж заслуговують» представники їхнього соціального і культурного оточення, гідними престижнішої геополітичної локації. У тому ж році на основі результатів опитування Соціологічної групи «Рейтинг», проведеному у грудні 2017 р. на предмет бажаної для українців країни проживання⁷, у одного з аналітичних порталів з'явилася думка пов'язати бажання жити за кордоном із непатріотичністю – хоча слово «патріотичні» щодо жителів різних областей було вжито у лапках, з натяком на певні умовність і перебільшення відповідних висновків щодо лідерів (Полтавська, Рівненська, Вінницька, Івано-Франківська, Хмельницька, Донецька області), столиці, а також області з найнижчою часткою бажаючих жити в Україні (Закарпатська область)⁸, проте бачимо, що контрверсійна ідея з президентської промови вже мала коріння в інтуїтивній синонімізації у публічному просторі ще з тих років, коли актуальнішими були дискусії про заробітчан, а не про біженців від війни і отримувачів тимчасового захисту. Паралельно з цим до 2019 р. наростало й інтуїтивне розуміння справдження загрози повномасштабної війни проти України. Соціологічне опитування Research & Branding Group у травні 2019 р. засвідчило отриманими результатами, що причинами можливої еміграції більшість жителів України найчастіше називала саме збройний

⁷ Соціологічна група «Рейтинг». *Де хочуть жити українці?* URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/gde_hotyat_zhit_ukraincy.html (дата звернення: 19.02.2024).

⁸ Слово і Діло. *Поїхати чи залишитися: скільки українців хочуть жити за кордоном.* URL: <https://www.slovoidilo.ua/2018/03/16/infografika/suspilstvo/rouyxaty-chy-zalyshytysya-skilky-ukrayincziv-xochut-zhyty-kordonom> (дата звернення: 19.02.2024).

конфлікт (27%), а вже потім пропозицію цікавої і прибуткової роботи (22%), економічні проблеми у країні та сімейні обставини (по 17%), відсутність умов для самореалізації (8%), політичну нестабільність (6%). Порівняно з результатами за 2016–2017 рр. пропозиція цікавої і прибуткової роботи поступила збройному конфлікту своєю першістю, і політична нестабільність як причина міграції також стала менш популярною. Але попри все найбільша частка (34%) у 2019 р. зазначала, що ніякі обставини не змогли би спонукати їх покинути Україну⁹. Отже, і поляризація думок щодо визначеного у дуже вузькому сенсі патріотизму визріла ще до повномасштабної агресії, й економічні фактори гіпотетичної міграції змішалися з екзистенційними, культурними і соціальними.

Зауважу, що президент України звернув увагу на найглибший рівень інтеграції, якого досягали і досягають далеко не всі мігранти і біженці, у той час як низка соціологічних і політологічних досліджень у 2023 р. більше були стурбовані її базовим – соціально-економічним – рівнем¹⁰, хоча завдяки іншій низці досліджень питання щодо повернення українців в Україну й аналіз факторів цієї бажаної події об'єднали у 2023 р. представників і науки, і політикуму¹¹. Зокрема, цінним спостереженням від Factum Group Ukraine і партнерів було те, що економічні фактори діють на виштовхування з інших країн, а не на тяжіння

⁹ Research & Branding Group. *Міграційні настрої в Україні (2015–2019 рр.)*. URL: <http://rb.com.ua/blog/migracionnye-nastroenija-v-ukraine-2015-2019-gg/> (дата звернення: 29.12.2020).

¹⁰ Пищуліна О., Юрчишин В. *Міграційні прояви та впливи – уроки для України: аналітична доповідь*. Центр Разумкова, 2023. 13 с. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2023/05/09/2023-MATRA-I-KVARTAL-5.pdf> (дата звернення: 19.02.2024); Соціологічна група «Рейтинг». *Всеєвропейське дослідження українців у Європі*. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vse_vropeyske_dosl_dzhennya_ukra_nc_v_u_vrop.html (дата звернення: 19.02.2024); Organisation for Economic Co-operation and Development. *What are the integration challenges of Ukrainian refugee women?* URL: <https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/what-are-the-integration-challenges-of-ukrainian-refugee-women-bb17dc64/> (date of access: 24.02.2024).

¹¹ Лабораторія законодавчих ініціатив. *ЛЗІ презентувала проведене за підтримки ЄС дослідження про становище українських біженців*. URL: <https://parlament.org.ua/2023/09/15/lzi-prezentuvala-provedene-za-pidtrimki-yes-doslidzhennya-pro-stanovishhe-ukrayinskih-bizhentsiv/> (дата звернення: 19.02.2024); Factum Group Ukraine. *YOUkraina. Special edition: research on Ukrainian refugees*. 2023. 80 p. URL: <https://factum-ua.com/document/YOUkraina%20by%20Factum%20Group.%20UKRAINIANS%20ABROAD.pdf> (date of access: 19.02.2024); Малиновська О. Українські біженці війни в Європі: між інтеграцією та поверненням. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/ukrayinski-bizhentsivnyu-v-evropi-mizh-intehratsiyeyu-ta> (дата звернення: 19.02.2024).

в Україну. Чи були підстави для соціально-економічної відрази від інших країн у мігрантів з України до 2023 р.? Є підстави вважати, що відповідь може бути ствердною. Розкажу про дані міжнародного дослідницького проєкту MAD («Migrants. Analysis of media discourse on migrants in Poland, Great Britain, Ukraine, Albania and the Czech Republic»), фінансованого у 2018–2022 рр. Польським національним агентством з питань академічного обміну (NAWA) на підставі рішення No. PPI/ARPM/2018/1/00019/DEC/1¹². Я брала участь у цьому проєкті як дослідниця у відповідальній за Україну субкоманді, й одним із наших завдань був аналіз результатів фокус-групових дискусій у Києві, Харкові та Львові щодо сприйняття міграції та її медійного відображення. Ми використовували три тематичні рамки для аналізу – безпека, економіка, культурна ідентичність, – і зараз я хочу зупинитися на ще неопублікованих у деталях позиціях із приводу економічних аспектів сприйняття учасниками фокус-груп міграції та медійної презентації міграції. Всі дотичні до економічної тематики міркування дискутантів на фокус-групах можна було впорядкувати за двома семантичними опозиціями: перша – *міграція як успіх і реалізація vs. міграція як невдача і небезпека* (переважно суб'єктивний вимір), друга – *міграція як користь vs. міграція як шкода* (переважно об'єктивний вимір). І за обома цими опозиціями я спостерігала наступну тенденцію: чим ближчим було місто до вигіднішого у всіх сенсах простору ймовірної еміграції за кордон, тим більшим був набір песимістичних установок та негативних спогадів щодо міграції.

Найпозитивніше обговорювали міграцію представники Харкова. Перша пара зазначених вище семантичних опозицій у їхніх дискусіях була розкрита стримано з точки зору різноманіття ідей, зате була багатою на ілюстрації. Розуміння ними міграції як успіху і реалізації було «упаковано» в історію з минулого про братів Воронових, які залишили Одесу та заснували кіностудію Warner Brothers, та в сучасні персоналізовані історії про друзів і знайомих – як правило, сюжет був однаковим і складався із закінчення університету, поїздки за кордон у пошуках більшого заробітку і зрештою успішного знаходження за кордоном постійного місця проживання і роботи («*Ось історія, ну, це історія знайомої людини, родича. Що людина навчалася, закінчила ХНУРЕ, потім зрозуміла, що все-таки за спеціальністю буде працювати дуже проблематично, отримувати нормальні гроші. І поїхав до Канади. Я не пам'ятаю, за якою програмою. Ось він поїхав, залишився і досі там*», веб-дизайнер, 21 рік; «*[І]сторія близької людини.*

¹² Collegium Civitas. *Migrants. Analysis of media discourse on migrants in Poland, the United Kingdom, Ukraine, Albania and Czech Republic (MAD)*. URL: <https://projectmad.civitas.edu.pl/> (date of access: 24.02.2024).

Вона, виходить, закінчила теж університет. У неї вищий ступінь фізика, криогенного фізика. Вона дуже талановита людина. Працювала тут за копійки, поїхала, і дуже багато історій про те, як вона працювала і навіть доньку туди перевезла. Зараз вони там проживають», студентка, 21 рік; «Достатньо багато [історій], в принципі. Друзі теж закінчили тут ХПІ і поїхали працювати на одну із найбільших у світі хімічних корпорацій», торговець, 46 років). Згадали і життєствердну історію щодо еміграції до України («[А]нглієць приїхав, тут відкрив господарство на західній Україні. У нього там усе в порядку. Дуже успішний», торговець, 46 років). Міграція як невдача і небезпека постала у дуже загальних нарисах – що одна із типових проблем, з якими стикаються мігранти взагалі, це використання людей із чужих країн як рабів, і що на слуху тема економічного утиску мігрантів, – а конкретика щодо міграції до України стосувалася лише супутньої корупції («[Л]юди, які емігрують сюди, іноземці, з якими навіть я спілкувався, вони постійно із цим стикаються. Отримання будь-якої довідки – це постійна складова корупції», торговець, 46 років).

Користь від міграції вимальовувалася представниками Харкова з перших і ключових асоціацій із цим процесом як таким: заробити грошей; можливості; трудова міграція; покращити якість життя й умови життя; соціальний рівень життя як основна причина еміграції. При цьому дискусанти залишалися, за рідкими виключеннями, сфокусованими лише на заробітчанах із України – майже все з уявлень про корисність міграції стосувалося трудової еміграції, насамперед до Польщі, яка торкнулася і студентів із Харкова («У мене всі знайомі в університеті, ось у нас влітку після сесії, вихідні після сесії починаються – і всі просто поголівно, там людей 30 моїх знайомих поїхали до Польщі підробляти, повернулися. І так кожні пів року, я точно знаю», студентка, 21 рік), і особисто дискусантів, і їхніх знайомих та друзів, які виїжджали на тимчасову роботу, щоб заробити більше грошей, бо в Україні низькі зарплати. Було багато розповідей про те, як люди влітку їздять на роботу за кордон і повертаються. Увага до Польщі доповнювалася зазначеним фактом, що мігранти віком 25–35 років, які вирушили з Польщі до інших європейських країн протягом декількох років з 2010 р., повернулися і на основі набутих знань зробили великий внесок у розвиток Польщі та забезпечили величезний прорив завдяки тому, що повернулися з капіталізацією і власний бізнес розвивали у власній країні. Однією із позитивних перспектив еміграції з України дискусанти назвали поповнення бюджету країни тими, хто працює офіційно і переказує гроші на батьківщину. Виїзд українських громадян на заробітки отримав оптимістичні оцінки з огляду на те, що вони все одно спрямовували свій капітал назад до України (родичам), і він вимірювався мільярдами; те, що

багато українців працюють за кордоном і відправляють гроші своїм родинам, або повертаються і витрачають гроші самі в Україні, назвали внеском у економічний розвиток України. Мігранти із Близького Сходу, на думку дискусантів, теж вкладали досить великі суми в економіку України через інвестування у свою освіту. Шкідливість міграції в обличчі еміграції самі дискусанти вбачали у від'їзді працездатного населення і втрачанні платників податків, бюджету, утримання пенсіонерів і соціальних програм, у той час як згідно із їхніми спогадами щодо висвітлення міграції у ЗМІ в останніх охоплювалися в основному теми низьких зарплат в Україні, відтоку мізків і – що співпадало з озвученим дискусантами від себе – від'їзду працездатного населення. Зазначу, що по факту висловлених поглядів дискусанти і ЗМІ співпадали навіть набагато більше, бо інакше не було би пасажів про висококваліфікованих спеціалістів, які виїжджають із України через далеку від гідної зарплатню і відсутність конкретних перспектив незважаючи на потрібність цих спеціалістів у рідній країні, і про важливість для України теми міграції через економічно вмотивовані переміщення людей, які не знаходять реалізації за гідну зарплатню в Україні та їдуть шукати цей симбіоз за кордон. А от емігранти із інших країн стали об'єктами негативного оцінювання: дісталася стереотипного песимізму і біженцям, які потрапляли до країн Європейського Союзу – живуть на соціальні виплати, не хочуть працювати, – і емігрантам до України, які «зайняли» або контролюють сфери програмування і торгівлі, зокрема вірменам і азербайджанцям – самі мають проблеми (із самостійною реалізацією власної продукції), але й самі створюють проблеми (не дають українським фермерам реалізувати вирощене за власними цінами).

Представники Києва були більш варіативними у ідеях щодо міграції. Як успіх і реалізація вона для них, як і для представників Харкова, складалася з мозаїки життєвих історій. Серед однозначно позитивних історій про відомих їм мігрантів вони пригадали історію євреїв, які переїхали з Чернівців до Ізраїлю та США, де «знайшли своє місце» і «прекрасно себе почувають», а серед умовно позитивних історій – приклади щодо професорів і кандидатів наук, які змушені виїжджати з України за кордон через закриття сфер їхньої зайнятості, але зрештою вони потрапляють туди, де матимуть роботу, достаток, забезпечення житлом та чудовими соціальні вигодами. Серед прикладів останніх станом на 2019 р. новин про міграцію дискусанти назвали історію імігрантів зі Швеції, які приїхали в Україну навчатися і заснували разом із українськими підприємцями кафе для алергіків, та приклад студентів-емігрантів, які приїхали з України в Японію і успішно отримали роботу в місцевій компанії. Міграція як невдача і небезпека для представників Києва постала сконцентрованою навколо двох обставин – потрапляння

у рабство і декваліфікації, при цьому рабство малося на увазі у прямому сенсі – йшлося про торгівлю людьми взагалі і примусовий комерційний секс зокрема (*«Я просто мав знайомих, які їздили по волонтерству і потрапляли. <...> Заповнили анкету. Теж умови там – житло, оплата поденна. Приїжджали – і могли їх просто у підвал закинути. І так далі»*, студент 4 курсу, волонтер). Жінки у секс-рабстві – одна з асоціацій із міграцією, і серед відомих можливих ситуацій дискусанти описували запрошення дівчат за кордон для нібито роботи моделями, коли насправді вони стають секс-рабнями; було зауважено, що це загрожує не лише жінкам, а й чоловікам. Що ж стосовно декваліфікації, то одна з негативних асоціацій із міграцією з України полягала у її неприємності як для держави, так і для особистості: коли хтось виїжджає працювати і жити до інших країн, держава втрачає людей, а люди змушені працювати на *«низьких роботах»*, різноробами, що особливо сумно для професорів і кандидатів наук – вони заробляють більше, працюючи за кордоном прибиральниками чи на м'ясопереробному заводі, ніж в Україні на посадах, відповідних їхньому статусу, але вони втрачають компетентність.

Тим не менш, варіації думок щодо міграції як користі на фокус-групі у Києві переважали над варіаціями думок щодо міграції як шкоди. Так, позитивне бачення відобразилося у впевненості: якщо хтось хоче більше грошей, ніж може отримати в Україні, їх є де заробити, і результати цих заробітків усе одно якимось чином служать добру службу доброту України. Зокрема, однією з найпоширеніших міграційних тем у ЗМІ учасники фокус-груп назвали повернення українських заробітчан – крім того, що заробітчани на свята їдуть додому, у новинах розповідають, що вони *«везуть гроші»*. Проте й самі дискусанти серед особистих перших асоціацій із міграцією мали виїзд за кордон заради заробітку, трудову і вимушену міграцію (відсутність роботи, матеріальних ресурсів), а також переконання, що у країнах, які притягують мігрантів, кращі заробіток, зарплатня і економіка, є *«можливості»* тощо (*«Ну чому пошук кращого життя? Там не краще жити. І коли людина працює 12 годин 6 разів на тиждень, це не пошук кращого життя. Скоріше за все, це пошук кращої зарплати, заробити»*, жінка, 44 роки, рід занять не вказано). Було окреслено й ареал країн можливостей – зокрема, що українці стали частіше емігрувати до Німеччини (тому що там платять більше, ніж у Польщі, і самі поляки також їдуть до Німеччини), і що з України люди мігрують через закриття різних галузей та перетворення фабрик на торгові центри, у той час як Європа загалом, а також США і Канада відомі кращим рівнем економічної підтримки. Але найбільше нюансів було озвучено з приводу того, наскільки явище заробітчанства підтримує Україну – що люди мігрують, аби заробити, а потім повертаються додому, щоби купити квартиру, автомобіль, *«щось матеріальне»*; що ті,

хто працює за кордоном, іноді інвестують гроші в Україну, відкривають у ній бізнес; що мігранти, які повертаються до України, набули досвіду і можуть розпочати якийсь бізнес та приносити користь країні, що вони все одно привозять усі гроші до України, і *«це мільярди»*, що їхні перекази з-за кордону сприяють підвищенню економічного рівня країни тощо (*«Я скажу загалом про своє ставлення до наших мігрантів. Якщо взяти західну Україну. Ну ідуть люди на заробітки. Але ви подивіться, скільки вони будують. Будують – це означає що? Вони використовують будівельний матеріал, який де вони беруть? На території України. Завдяки цьому що робиться? Починає підніматися помаленьку економіка»*), пенсіонерка, що працює, 59 років). Звісно, дискусанти погодилися на тому, що перекази українських заробітчани не врятують економіку України, бо це разові акції, призначені для забезпечення можливості купити їжу чи нерухомість, однак незначний *«рятувальний ефект»* постулювали. Перешкоди, на їхню думку, були у тому, що до Європи та до Америки *«за кращим життям»* прагнуть переїхати представники всіх країн світу, зокрема країн так званого третього світу (*«У них проблема, тому що вони приймали біженців і в них така була політика, що треба їх приймати. І зараз у них велика проблема, тому що ці всі біженці сидять на соцвиплатах. Тобто, люди їхні працюють, платять податки. Просто у мене хрещена живе в Англії, теж вона там по роботі. І ось вона каже: «Приїхали ці люди, біженці». І вона купує свої доньці ляльку L.O.L., яка немало коштує, і цей біженець теж купує ляльку L.O.L. «Але він купує з коштів, які з моєї зарплати вирахували»*), юристка, економістка, 35 років). Дискусанти транслювали багато негативних етнічних стереотипів – що біженці із Сирії не цікавляться Україною як країною прибуття через нижчий економічний рівень порівняно з іншими європейськими країнами, відсутність в Україні соціальних виплат, працевитість українців на противагу паразитуванню, притаманному, на думку дискусантів, сирійцям; що українських емігрантів не можна розглядати як конкурентів сирійським біженцям у Європі, бо українці йдуть на роботу, а не отримувати соціальні виплати і статус біженця; що сирійські біженці є хитрими і наглими, бо всі намагаються потрапити до тієї європейської країни, яка надає більшу фінансову допомогу (наприклад, до Німеччини чи Франції, а не до Польщі); що емігранти з азійських країн до Європи також є *«паразитами»* і не хочуть працювати.

Нарешті, представники Львову виглядали мало зацікавленими у суб'єктивному семантичному вимірі міграції. Як приклад успіху і реалізації дискусанти навели тільки одну обставину – що африканці, араби та азербайджанці у Львові досить успішно адаптувалися у економічному сенсі: у них є які тільки забажаєш торгові точки,

особливо у азербайджанців – вони, за словами учасників фокус-групової дискусії, не просто мають магазини, а захопили торгівлю овочами та фруктами. Проговорюючи протилежний смисловий полюс, представники Львову співчували емігрантам із України – їм важко у віддалених європейських країнах (наприклад, в Італії, де, як і в Україні, була економічна криза), а у Росії, Туреччині і Китаї емігрантки-українки потрапляють у рабство у секс-бізнесі – хтось за власною волею, хтось випадково. Варіанти такої невдачі і небезпеки дискусіантам були відомі різні: зокрема, коли емігранток уловлюють у сферу комерційного сексу через недосвідченість, через що будучи в іншій країні вони втрачають паспорти і стають залежними від злочинних працевластувачів, або коли емігрантки прагнуть у модельний бізнес і погоджуються надавати елітні секс-послуги, приховуючи цей факт від співвітчизників, насамперед від батьків. А от об'єктивний вимір було проговорено дуже об'ємно, і найбільше уваги учасники зі Львова приділили саме негативному семантичному полюсу – міграції як шкоді. Проте почнемо з міграції як користі. Потужні потоки імігрантів до Німеччини, наявність яких у ЗМІ часто називали «міграційною кризою», дискусіанти навпаки оцінювали позитивно – вони вважали, що Ангела Меркель відкрила коридор для робочої сили. Певна часточка позитиву стосувалася і заробітчана-українців загалом, бо вони, як було зауважено, повертають гроші до України, інвестують їх у своїх дітей та в економіку («12 мільярдів [доларів] поступило»), що є надзвичайно важливим як для особистого благополуччя, так і для підтримки всієї країни. Трудових мігрантів із України розуміли – вони емігрують через «рівень зарплат», «рівень існування» та через турботу про своїх дітей. («[У] мене сусідка, вона повернулась. Вони доглядають ще більш німеччинських людей, яким біля 90 років, які вже не пам'ятають нічого і не бачать. На цьому заробляють на життя, а діти тут будуть квартири чи будинки», приватний підприємець, 59 років). Що ж стосується песимістичних установок, то їх характеристику варто винести окремим і досить великим абзацом – настільки вони нюансовані і вагомі з точки зору приділеного фокус-групового дискусійного часу.

Той негатив, щодо якого було визнано факт постачання відповідних відомостей ЗМІ, зачепив життя імігрантів з африканських і арабських країн – живучи в нерідних країнах, вони щодня отримують харчування і гроші без роботи, тому і не працюють; як вимушені імігранти з Африки «хочуть жити на дотацію», так і імігранти-араби – нахлібники, які «нічого не хочуть робити». Решта негативних історій та емоцій стосувалася емігрантів з України і почасти ВПО в Україні. Представники Львову сумували, що через еміграцію відбувається відтік кращих кадрів, змінюється кваліфікаційний склад населення, і Україна

страждає від відсутності людей із робітничими професіями: будівельників, зварювальників, електриків, водопровідників тощо. Емігранти з України втрачають кваліфікацію, бо можуть працювати не за спеціальністю: наприклад, лікар у еміграції працює будівельником чи медбратом, хоча, за словами деяких дискусантів, він міг би відкрити власну приватну клініку в Україні та заробляти такі ж самі гроші, як будівельник за кордоном, і взагалі кожна кваліфікована людина, яка чогось досягла у житті, може заробити такі ж самі гроші в Україні, їй не потрібно для цього їхати за кордон. Однак за словами інших дискусантів, далеко не кожен лікар і не кожна людина взагалі можуть реалізуватися і мати достатні доходи в Україні – це реально лише для певних видів малого бізнесу (наприклад, перукарня, нотаріальна контора, кулінарія). Також мало місце, ймовірно, дещо риторичне здивування, чому імігранти до України можуть заробляти в Україні, а самі українці їдуть до Польщі, бо паралельно було визнано, що багато розумних і талановитих людей залишають Україну через відсутність коштів (*«Для мене важлива тема міграції лікарів, знову ж таки, фармацевтів менша, але мої колеги лікарі, за яких говорилося, настільки мізерні зарплати в Україні, тому виправдана повністю і абсолютно міграція лікарів»*, фармацевтка, 22 роки). Причому якщо імігрант забирає свою сім'ю до країни, в якій працює, то попередньо розглянута міграція як користь перестає існувати – приплив грошей до економіки України одразу припиняється. Дискусанти були свідомі того, що заробітки за кордоном для українців є важкими як фізично, так і морально (*«Мій товариш, його мама, з роботою не виходило, виїхала в Італію на роботу, працювала в Італії, до тепер працює. Він поїхав туди, ми з ним спілкувалися, але так багато не поспілкуєшся, привіт-привіт, здоровий-здоровий, приїжджає він сюди, я його не впізнав. Хлопець, видно, що він просто виснажений від цього всього. Каже: «Я по 12 годин на день працював, мив посуду, щоб вижити. Я заробляв ті копійки, прислав сюди і купив собі ту квартиру, для себе просто. Він там працював 2 роки, він там нічого не бачив, каже: «Бачив тільки посуду і все». Щоб вижити там у тій країні, при тій зарплаті, каже, що це практично не можливо. – «Я плачу за комуналку, це все, що вислав, я їв у ресторані. Це все, що зекономив на їжу, я вислав сюди, щоб собі купити тут житло». І каже: «Я би не поїхав більше ногою ні за ніякий кордон»», працівник Львівської залізниці, 27 років; «Мій далекий родич до Японії виїхав. <...> Дуже давно. Щоб заробити якусь копійку. Років 5–7 років прожив у Японії, зустрів свою любов, етнічну японку, одружився з нею. Стали жити далі, але неприємна історія з Фукусімою сталася. Він каже: «[П]рацював на одному підприємстві». Дуже цікаве суспільство японське, воно закрите. <...> Там як у нас*

приховували правду про Чорнобиль свого часу. Він каже: «В Японії те ж саме, вони приховують правду про цю Фукусіму», пенсіонер, 60 років). Окремо згадали про емігрантів-українців у Польщі та Чехії, які працюють у таких поганих умовах, що стає соромно. Не менший сум відчувався у порівнянні дискусантами нужденних емігрантів з України та імігрантів до України, які за українськими стандартами є багатими, знаходяться у кращому становищі і з огляду на це займають відносно до самих українців контролюючі позиції («У нього інше світо-сприйняття. Він приїхав сю не заробляти, він приїхав по якихось інших мотивах. Ми їдемо туди, щоб заробити. Відповідно, ми живемо по 10 чоловік в одній кімнаті. Як приїхав один товариш, каже: «Вимітаємо раз у тиждень совками тих тараканів». Це для того, щоб заробити копійку, там не важливо, які умови, що ти їси, що ти п'єш. А той приїжджає сюди або спеціалістом якимось, або навчатися він має гроші. Або там якісь бізнес, перепони там, і наші українці на нього працюють», приватний підприємець, 59 років). Що ж стосовно думок про ВПО в Україні, то вони у Львові розійшлися: частина дискусантів ідентифікувала цих осіб як нормальних працелюбних людей, частина – як іждивенців та економічно недоброчесних людей («Багато розраховують на пільги. Я розумію, коли спочатку люди переселяються, їм потрібно надати допомогу, але вони отримують тут допомогу, а далі очікують на наступну, на наступну і нічого», фармацевтка, 22 роки; «Вони зразу біжать у якусь адміністрацію: «Вони нам зобов'язані щось дати. Ми біженці, дайте нам житло, дайте нам гроші, ми будемо цей», працівник Львівської залізниці, 27 років; «Заробити на втечі від війни, є такий вид міграції. Тобто тато воює за сепаратистів, а мама з бабушкою, з дітьми приїхали в Україну отримувати пенсії, чекає, поки тато там навоюється або його, як кажуть, відвоюють. <...> Вона більші для нас суттєва, вона кладе на наш бюджет великі витрати. Ті люди привозять гроші, а ці з нашої кишені, не те, що з нашої, а з нашого бюджету витрачають гроші», приватний підприємець, 59 років).

Резюмуючи викладене вище, можна перекоонатися, що виштовхнути емігранта з іншої країни гіпотетично здатні не лише закриття програм соціальної підтримки чи висока конкуренція за них¹³, а й моральні

¹³ Ukrinform. Зеленський вважає, що виплати українським біженцям у Європі краще б проходили через Україну. 2024. 29 січ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3819628-zelenskij-vvazae-so-viplati-ukrainskim-bizencam-u-evropi-krase-b-prohodili-cerez-ukrainu.html> (дата звернення: 29.02.2024); Корба Г. Тягар чи порятунок. Чи мають сенс заклики влади повернути українців з-за кордону. 2024. 8 лют. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c29kjzpp374o> (дата звернення: 29.02.2024).

важелі – апеляція до рабського статусу, до осуду зайнятості як неприйнятної для людини представниками її близького кола, до зниження самоповаги через відсутність симбіозу рівнів затрат і винагород, декваліфікацію, входження до категорій «паразитів», «нахлібників» та «їждивенців», до приниження владоспроможними особами звичайних жителів шляхом приховування правдивих відомостей про загальні соціально значимі трагедії у іншій країні та шляхом захоплення ресурсних позицій у власній країні тощо. Як показали інші результати того ж самого міжнародного дослідження за моєї участі, ЗМІ часто практикували застосування моральних імплікацій як інструментів створення образів мігрантів і міграції¹⁴. Міркування про важливість морального виміру були висловлені й іншими фахівцями щодо поточного контексту у вигляді пропозицій для повернення емігрантів комплексних рішень, пов'язаних із моральним обличчям країни, та «маленьких чинників», пов'язаних із турботою цих емігрантів про свої родини, а також у вигляді «податку на совість» як стимулу замість примусу¹⁵. Разом із тим, маємо ситуацію інтенсивного морального заохочення українців залишатися деінде крім України – крім експертних констатацій високої цінності воєнних емігрантів з України як робітників у країнах прибуття¹⁶, варто пам'ятати про вивищення українцями себе як не просто робочої сили, а носіїв чистої любові до праці на тлі зверхньої негативної оцінки щодо працелюбності інших імігрантів, підстави для

¹⁴ Yuzva L., Tashchenko A. «But don't quote me on that»: how Ukrainian top media characterized the perception of migration and migrants. *Sociological studios*. 2021. No. 1(18). P. 58–65. URL: <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2021-01-58-65> (date of access: 29.02.2024); Yuzva L. L., Tashchenko A. I. Both a hot topic and a hot button: migrants, security, economy and cultural identity via Ukrainian top media. *Visnyk of the Lviv University. Series Sociology*. 2021. No. 15. P. 162–182. URL: <https://doi.org/10.30970/VSO.2021.15.12> (date of access: 29.02.2024); Yuzva L., Tashchenko A. 'Who contributes more?' How Ukrainian media construed migrants' life strategies vs. what the Ukrainian public wanted to know. *Humanities and social sciences communications*. 2021. Vol. 8, no. 1. URL: <https://doi.org/10.1057/s41599-021-00978-5> (date of access: 29.02.2024).

¹⁵ Корба Г. *Тягар чи порятунок. Чи мають сенс заклики влади повернути українців з-за кордону*. 2024. 8 лют. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c29kjzpz374o> (дата звернення: 29.02.2024); Главком. «Слуга народу» запропонував для закордонних українців «податок на совість». 2024. 18 лют. URL: <https://glavcom.ua/economics/personal-money/-sluha-narodu-zaproponuvav-dlja-zakordonnikh-ukrajintiv-podatok-na-sovist-986371.html> (дата звернення: 29.02.2024).

¹⁶ Корба Г. *Тягар чи порятунок. Чи мають сенс заклики влади повернути українців з-за кордону*. 2024. 8 лют. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c29kjzpz374o> (дата звернення: 29.02.2024).

чого, як очевидно з вищенаведених результатів фокус-груп, стереотипно закладалися не один рік. А чи були, крім економічних, моральні заохочення для мігрантів з України з боку приймаючих країн? Звісно, повноцінна відповідь на дане запитання вимагає ширшого підходу, а я можу запропонувати лише результати власних досліджень і досліджень моїх колег щодо медійних характеристик мігрантів, однак якщо визнати вплив медіа на формування громадської думки – в тому числі й думки про себе як «кращого» чи «гіршого» мігранта, – то навіть ці результати дуже стануть у нагоді розуміння складності шляху повернення українських емігрантів додому. Спочатку давайте розберемося, а хто ж такі мігранти для соціології, що означає звернення до явищ ідентичності – як ідентичності мігранта, так і власне міграційної ідентичності, – та соціальної мобільності.

Ідентичність мігрантів є результатом усвідомлення ними своєї приналежності до певної категорії населення, що передбачає і приписуване цій приналежності ціннісне та емоційне значення. Дослідниками вже встановлено низку спільних соціальних рис і практик, що відрізняють мігрантів від осілого населення та різні субкатегорії мігрантів одне від одного: зокрема, вже відомо, міграцію зазвичай вибирають люди із вищим людським капіталом, більш універсальними навичками і матеріалістськими цінностями; українські трудові мігранти порівняно з українцями, які не вдавалися до робіт за межами України, відрізнялися вищою мотиваційною напруженістю, вищими оцінками власного соціального статусу, більшою раціональністю у виборі життєвих стратегій і більшим адаптаційним потенціалом; відомі спостереження, що в Італії давніші і старші мігранти-українці жили мріями повернення до України, а новіші і молодші були стурбовані пошуками своїх соціальних ролей у італійському суспільстві і можливостями залишитися в Італії, тож деякі представники української діаспори в Італії у поважному віці нарікали на менший патріотизм і сором щодо своєї «українськості» у молодих емігрантів-українців. Для визначення міграційної ідентичності більш важливими виявляються ті соціальні риси і практики, що сформовані мігрантами внаслідок ототожнення себе із власне категорією мігрантів із певних населених пунктів, регіонів чи країн. Свою інакшість порівняно з корінним та осілим населенням мігрантам доводиться відчувати через необхідність візитів до рідної місцевості і тривалого виключно дистанційного спілкування з тими, хто залишився «вдома», бо для не-мігрантів у цьому зазвичай немає необхідності; також мігранти мають турбуватися про висилання грошей додому, а їхнє спілкування з іншими людьми на теми щодо спільних інтересів часто відбувається у рамках специфічних мігрантських товариств. Довоєнні дослідження щодо українських емігрантів свідчили, що у спілкуванні останніх тематично превалювали

робота, гроші, сім'я, дім і спільний відпочинок, потім – особисті труднощі, політика, ностальгія, організаційне підґрунтя міграції, розповіді про Україну, порівняння її з іншими країнами, зближення (спільність намірів) мігрантів із різних країн¹⁷. Чому ж робота і гроші для міграційної ідентичності були першими темами для спілкування?

Навіть якщо брати суто трудову міграцію з України, яка й домінувала до війни, то згідно із результатами соціологічного опитування Research & Branding Group за травень 2019 р. значна частка (47%) тих українців, які планували найближчим часом виїхати на роботу за кордон, була налаштована на тривожну опцію «орієнтуватися за обставинами», 24% влаштувала би ще більш тривожна опція – взагалі будь-яке працевлаштування, і лише 9% хотіли би працювати тільки за своєю спеціальністю. Врахуємо, що це було питання лише про наміри, в яких можна було очікувати значно більшої впевненості і сміливості, ніж по факту дій. Порівняно з результатами аналогічного опитування у лютому 2018 р. частка тих, хто декларував бажання працювати за кордоном тільки за спеціальністю, зменшилася на 6% – на стільки ж зросла частка тих, хто мав намір орієнтування за обставинами. Більша принциповість щодо роботи за спеціальністю частіше спостерігалася у чоловіків, у молоді та людей середнього віку, у жителів міст і у жителів Заходу та Сходу України, проте жителі Заходу України частіше були згодні і на будь-яке працевлаштування; жителі Центру України теж мали потенціал продемонструвати трохи сильніші позиції, бо найменше декларували схильність орієнтуватися за обставинами, але це відбулося за рахунок

¹⁷ Ровенчак О. А. Міграційна ідентичність як не-базова у структурі інтегральної соціокультурної ідентичності українських емігрантів та практики, пов'язані з нею. *ГРАНІ. Соціологія*. 2012. № 9 (89). С. 78–83. URL: https://www.libr.dp.ua/text/grani_2012_9_19.pdf (дата звернення: 06.03.2024); Світлов О. Р. Поняття «міграції»: сучасні погляди та можливі перспективи в контексті теорії соціальної мобільності. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2012. № 16. С. 33–42. URL: https://sociology.knu.ua/sites/default/files/library/elopen/actprob16_33-42.pdf (дата звернення: 06.03.2024); *Українська міграція у часи кризи: вимушена і трудова мобільність* / ред.: Д. Дрбохлав, М. Ярошевич. Каф. соц. географії та регіон. розвитку, Ф-т природн. наук Карл. ун-ту, 2016. 169 с. URL: <https://europewb.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/Migr-mobility-ukr.pdf> (дата звернення: 06.03.2024); Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. *Українське суспільство: міграційний вимір : національна доповідь* / ред.: С. І. Пирожков та ін. Київ, 2018. 396 с. URL: https://www.idss.org.ua/arhiv/Ukraine_migration.pdf (дата звернення: 06.03.2024); Кудрик Н. *За останні піроку ідентичність українця за кордоном деградувала – священник УГКЦ Юстин Бойко*. 2019. 23 верес. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrajinci-v-italiji/30179379.html> (дата звернення: 06.03.2024).

великої частки у Центрі України тих, хто не визначився¹⁸, чи не захотів озвучити напрям своєї визначеності. Тож еміграція з України навіть до повномасштабного російського вторгнення у плані пошуку роботи була серйозним ментальним випробуванням, та й решта атрибутів міграційної ідентичності не обіцяли спокою. А тепер давайте подивимося, в які медійні ванни саджали біженців до забезпеченої Європи з інших країн у часи довоєнного українського заробітчанства і в які медійні ванни потрапили українці у воєнний час, коли шукання ними у забезпеченій Європі тимчасового захисту і біженства набуло масовості. Катаріна Заяцова провела дискурс-аналіз новин у двох глобальних виданнях Об'єднаного Королівства – The Guardian, що презентує ліву ідеологію, і The Times, що презентує праву ідеологію, – щоби з'ясувати характеристики їхніх портретів мігрантів у 2015–2018 рр., які найбільшою мірою очевидно стосувалися біженців із Сирії, а також – дискурс-аналіз новин у німецькому глобальному медіа Deutsche Welle за лютий 2022 р., коли в центрі уваги були біженці з України і, відповідно, портрет мігрантів насамперед стосувався їх¹⁹. Результати придатні до співставлення лише частково, бо обрані для дискурс-аналізу новин медіа схожі лише своїм глобальним значенням, проте припускаю, що загальна тенденція і на цих випадках проявилася. Метафори у описах сирійських біженців у 2015–2018 рр. вражали обсягами медійного покриття з негативними конотаціями – навіть тоді, коли негатив міг приписуватися не самим біженцям та їхнім діям, а обставинам їх прибуття і реакціям на їх прибуття, асоціативні зв'язки між явищем біженства сирійців та негативністю наслідків усе одно закріплювалися, і позитивніші характеристики не-мігрантів лише зміцнювали відповідне фреймування. А от метафори щодо українських біженців у лютому 2022 р. формували портрет, придатний для схвалення і захоплення такими людьми по усьому світу (див. Рис. 1–3). Інше глобальне медіа, Al Jazeera, навіть зверталося до сирійців за озвученням їхнього ставлення до різниці у прийомі в Європі різних категорій біженців²⁰.

¹⁸ Research & Branding Group. *Трудова міграція в Україні*. URL: <http://rb.com.ua/blog/trudovaja-migracija-v-ukraine/> (дата звернення: 29.12.2020).

¹⁹ Zajacova K. Changing attitudes towards refugees in Europe: 'Hierarchy of being a refugee: comparative perspective of Syrian and Ukrainian refugee crises'. *Mediated wars, mediated refuge: post-graduate & early career seminar* : Abstracts, London, 20 June 2022. London, 2022. P. 4–5.

²⁰ Sharma G. *What do Syrians think about the welcome for Ukrainian refugees?* 2022. 31 March. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2022/3/31/what-do-syrians-think-about-the-welcome-for-ukrainian-refugees> (date of access: 23.02.2024).

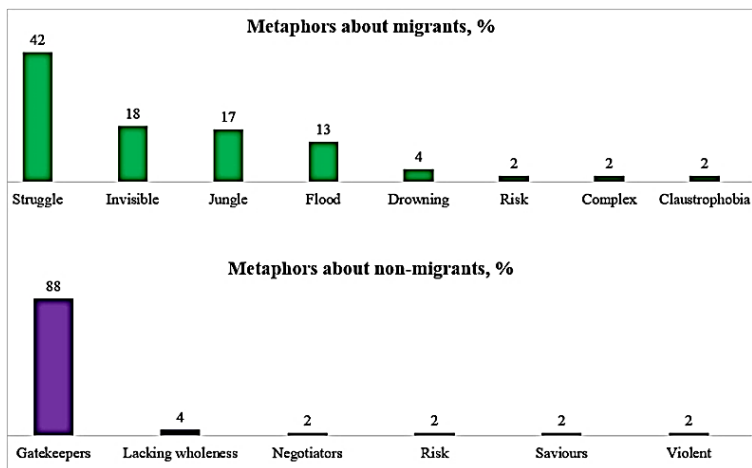

Рис. 1. Метафори у новинах The Guardian, вибірка із новин 2015–2018 рр.

Джерело: К. Заяцова, редакція А. Тащенко

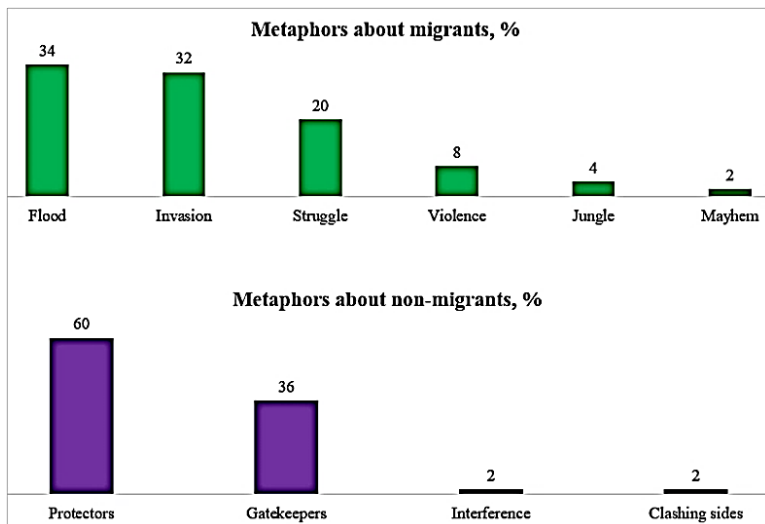

Рис. 2. Метафори у новинах The Times, вибірка із новин 2015–2018 рр.

Джерело: К. Заяцова, редакція А. Тащенко

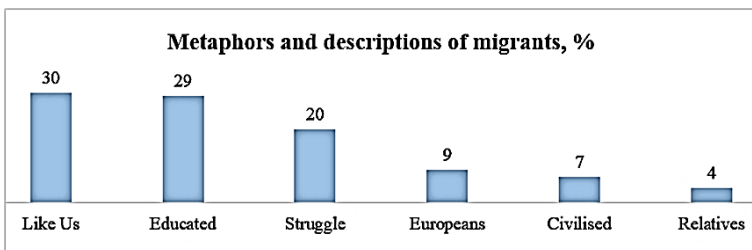

Рис. 3. Метафори у новинах Deutsche Welle, вибірка із новин лютого 2022 р.

Джерело: К. Заяцова, редакція А. Тащенко

Чи пов'язані якимось чином тепліші і холодніші медійні характеристики з імовірністю висхідної соціальної мобільності для мігрантів? Як пишуть інші дослідники, міграція є переміщенням у не тільки геометричному просторі, а і у соціальному. Це виражається у встановленні території обмеженого доступу, у розподілі на більш престижні та менш престижні райони, у погляді на метрополію як менш егалітарну зону та фронтір як більш егалітарну зону тощо. Зміна професії, посади, обсягу поваги до опанованої професії, обсягу матеріальної винагороди за посаду у новій для мігранта країні – це також соціально-просторові явища, які охоплюють і горизонтальну, і вертикальну соціальну мобільність на початку інтеграції в нове суспільство. Міграція означає зміну статусу з «місцевого» на «мігранта»; мігрант отримує статус «легального» чи «нелегального», і в залежності від добробуту країни прибуття та її громадян ставлення до мігрантів, особливо нелегальних, порівняно зі ставленням до місцевих жителів може набувати прискіпливості. У Східній Європі (Польща, Чехія, Словаччина) та східній частині Німеччини населення менш економічно забезпечене і влада менш геополітично впливова, ніж населення і влада Західної Європи та західної частини Німеччини, і це викликало латентне незадоволення, яке і населення, і влада частіше спрямовували не на успішніші країни, а на незахищені групи прибулих чужаків-заробітчан²¹. При цьому згідно

²¹ Вербець В. В., Субот О. А., Христюк Т. А. *Соціологія* : навчальний посібник. Київ : КОНДОР, 2009. 550 с. URL: https://lib.oa.edu.ua/files/funds/works_oa/sociologija/Вербець%20Соціологія%20Нав%20посіб.pdf (дата звернення: 06.03.2024); Кравченко В. Г. Визначення поняття трудової міграції. *Альманах права*. 2012. № 3. С. 375–379. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63919/80-Kravchenko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 06.03.2024); Семенів Н. М. Трансформація етнічної ідентичності у процесі вимушеної міжетнічної взаємодії (в контексті трудової міграції з України). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драго-*

з оглядом Індексу соціальної мобільності за 2020 р. «лише кілька країн світу мають належні умови для соціальної мобільності. У першій п'ятірці – Данія, Норвегія, Фінляндія, Швеція та Ісландія. Більшість країн також ігнорує справедливу зарплату, соціальний захист, умови праці та навчання протягом усього життя»²². Щоправда, цей індекс стосувався покращення життя дітей порівняно з життям їхніх батьків, тож наведений вище висновок справедливий у перспективі постійного переїзду до певної країни. Але наукове уявлення про соціальну мобільність не завжди збігається із суспільними судженнями про неї, так само як науково коректне вимірювання етнічності не збігається із суспільними стереотипами про «престижні» та «непрестижні» расові й етнічні групи, що блискуче довів Герхард Е. Ленскі у дослідженні зв'язку статусної (не)консистентності з електоральною поведінкою, де одним із вертикальних вимірів соціального статусу він обґрунтовано поставив етнічну приналежність – точніше, установки щодо різних расових і етнічних груп²³. Аналогічно, навіть просто почати жити в економічно забезпеченішій і геополітично впливовішій країні, будучи ще і з радістю прийнятим на тлі прохолодного прийому інших категорій мігрантів – вже висхідна соціальна мобільність. Однак є нюанс.

2. Для кого і чому міграція не є благом

Погляньмо на метафори, якими наділяють мігрантів та біженців. Катаріна Заяцова, посилаючись на дослідження Семюела Паркера²⁴, нагадує, що у британських і австралійських друкованих ЗМІ панувало широке застосування метафор, які асоціювали біженців із водою,

манова. *Серія 12 : психологічні науки : збірник наукових праць*. 2013. № 41(65). С. 60–66. URL: <https://enquir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/22793/Semeniv.pdf?sequence=1> (дата звернення: 06.03.2024); *Процеси соціальної мобільності в сучасному українському суспільстві* : колективна монографія / О. М. Балакірева та ін. ; ред. О. М. Балакірева. Київ : НАН України, ДУ Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2014. 288 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/260.pdf> (дата звернення: 06.03.2024).

²² Лесишин І. Україна посіла 46-те місце за індексом соціальної мобільності: що це означає. 2020. 27 січ. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/city/city-news/293667-ukrayina-zaynyala-46-mistse-v-indeksi-sotsialnoyi-mobilnosti-scho-tse-oznachaє> (дата звернення: 06.03.2024).

²³ Lenski G. E. Status crystallization: a non-vertical dimension of social status. *American sociological review*. 1954. Vol. 19, no. 4. P. 405. URL: <https://doi.org/10.2307/2087459> (date of access: 06.03.2024).

²⁴ Parker S. 'Unwanted invaders': The representation of refugees and asylum seekers in the UK and Australian print media. *eSharp. Myth and Nation*. 2015. No.23. URL: https://www.gla.ac.uk/media/Media_404384_smxx.pdf (date of access: 06.03.2024).

злочинністю та недобросовісністю. Зокрема, водні метафори на кшталт «повінь» або «затоплений» підкреслювали, що біженці намагаються потрапити до країн прибуття надзвичайно масово, і це може породжувати негативні конотації – викликати думки про небезпеку і збитки, аналогічні тим, які спричинюють повені та затоплення. У власному дослідженні новин британських медіа за 2015–2018 рр. Заяцова доходить висновків, що у медійних наративах мігранти – пам’ятаємо, що мова йде переважно про сирійських біженців і переважно про мусульман – презентовані головним чином як пасивні безіменні жертви, потенційні злочинці або експлуататори системи соціальної допомоги, і основні питання, що були пов’язаними з мігрантами – це економічні витрати, зростання націоналізму, антиісламізм і політичний хаос. Обидва проаналізовані видання зображували мігрантів у негативному світлі; у лівому виданні *The Guardian* негативу було трохи менше, але не суттєво менше, також *The Guardian* застосовувало тактики презентації, ґрунтовані на почутті жалю, щоби підкреслити важке життя мігрантів з метою викликати до них співчуття: мігранти завжди страждають, і не-мігрантам їх завжди потрібно захищати та ставати для них посередниками, причому терміново (див. Рис. 4–5). Акцент було зроблено на вразливості мігрантів, на їхній боротьбі, а не на умовах, які стоять за міграцією, що подавало масову міграцію як катастрофу без початку і кінця та як питання індивідуального болю, а не як політичне, економічне і соціальне явище, що контекстуалізує різні push-and-pull фактори. На противагу цьому *The Times* звичай надавало контекст новин щодо міграційної кризи – наприклад, стисле пояснення особливостей режиму Башара Асада у Сирії, – проте правий ідеологічний ухил призводив до прихованого британського націоналізму: мігранти зображувалися зі співчуттям лише тоді, коли не намагалися потрапити до Великої Британії; навіть мігрантів із європейських країн порівнювали із «п’явками», «вампірами», які висмоктують вигоди з системи соціального захисту у Великій Британії, негативно впливаючи на якість послуг зокрема і на ідентичність країни загалом.

У глобальному німецькому виданні *Deutsche Welle* презентація мігрантів – пам’ятаємо, що це вже переважно про зоряний час українців і переважно про християн, – була набагато сприятливішою і дипломатичнішою, не було помічено водних метафор відносно до мігрантів; до того ж, британське медійне висвітлення у 2015–2018 рр. зосереджувалося на макроекономічних обставинах, а німецьке у 2022 р. – на політичних, і голоси самих мігрантів були, як правило, відсутніми і там, і там, але у *Deutsche Welle* вони лунали частіше. Тим не менш, описи людських трагедій, які переважали над описами ролі потенційного тягаря, у *Deutsche Welle* теж навряд чи служили однозначно добру

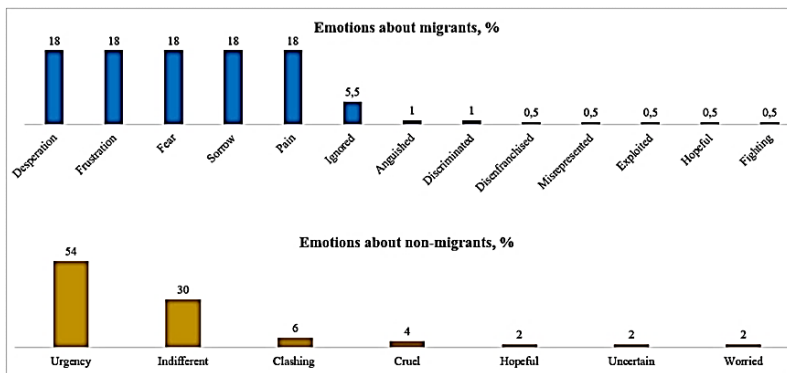

Рис. 4. Емоції у новинах The Guardian, вибірка із новин 2015–2018 рр.

Джерело: К. Заяцова, редакція А. Таценко

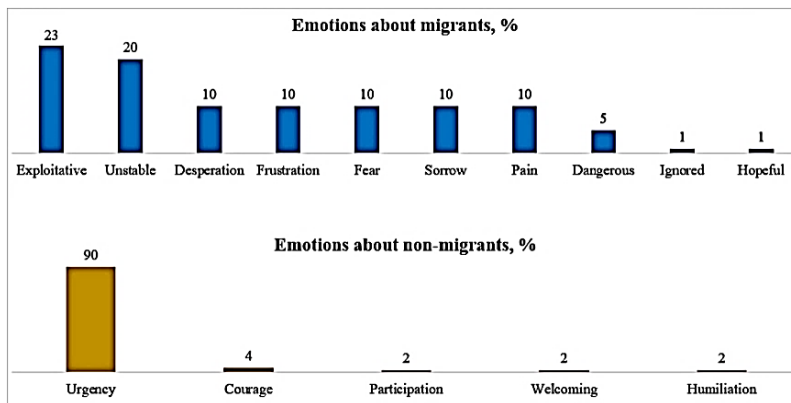

Рис. 5. Емоції у новинах The Times, вибірка із новин 2015–2018 рр.

Джерело: К. Заяцова, редакція А. Таценко

службу, бо у підсумку і сирійські, і українські біженці були презентовані як жертви – просто одні жертви отримували негативні ярлики про існування «повінню», «роями» чи «згряями», злочинцями

тощо, а інші жертви називалися подібними до європейців і цивілізованими²⁵. Калрав Джоші та Фанмен Ву у дослідженні західних медійних портретів біженців із Південно-Східної Азії під час повномасштабного російського вторгнення²⁶ засвідчили, що медійне конструювання образу азійських біженців майже не змінилося, зокрема через те, що в центрі уваги медійних публікацій знаходяться європейські біженці – логічно очікувати, що у переважній більшості це знову біженці з України. Застосувавши критичний дискурс-аналіз до 15 публікацій про азійських біженців у BBC World News, The New York Times та Deutsche Welle – по 5 новин із кожного, – дослідники показали: образ цих біженців мав ознаки колективної ідентичності «спільного ідеологічного ворога» і «конститутивного «іншого»», про них писали як про «громадян третіх країн», «тих, хто не має українського паспорту», «тих, для кого немає надії» тощо; кілька текстів натякали на прагматизм у визнанні досягнень біженців та втручання з боку Глобальної Півночі і «білих» владних структур. Азійських біженців зображували як беззахисних та «інакших» у контексті «білої» супрематії, що посилювало позитивною увагою до біженців європеїдної раси; азійці виглядали страждальцями з обґрунтованими стражданнями (reasoned sufferers), а їхні голоси програвали голосам держави та інших агентів, які допомагали їм; до того ж, посиляючись на відому працю Едварда В. Саїда²⁷, дослідники зауважують, що орієнталізм нікуди не подівся – вибір фактів для новин і опис відмінностей презентували світогляд азійців виходячи із погляду Заходу на Схід. Отже, українці ніби продовжують вигравати симпатії на тлі інших категорій мігрантів, та я розкажу і про їхні не менш реальні програші.

Ксінью К. Денг та Кеді Чжоу методом корпусно-асистованого критичного дискурс-аналізу дослідили 481 новину у CNN за період від 24 лютого до 24 травня 2022 р., де було вжито слова «біженець»

²⁵ Zajacova K. Changing attitudes towards refugees in Europe: 'Hierarchy of being a refugee: comparative perspective of Syrian and Ukrainian refugee crises'. *Mediated wars, mediated refuge: post-graduate & early career seminar* : Abstracts, London, 20 June 2022. London, 2022. P. 4–5.

²⁶ Joshi K., Wu F. How are South-Eastern Asian refugees (underdeveloped 'other') represented by mainstream Western media outlets during Russian-Ukraine War? *Mediated wars, mediated refuge: post-graduate & early career seminar* : Abstracts, London, 20 June 2022. London, 2022. P. 5.

²⁷ Said E. W. *Orientalism: Western conceptions of the Orient*. London : Penguin, 1995. 396 p. URL: http://www.ricorso.net/rx/library/criticism/guest/Said_E/Said_E3.htm (date of access: 06.03.2024).

і «Україна» водночас²⁸. Їм вдалося встановити найпопулярніші дієслова щодо біженців, а також деякі приховані дискурси. Зокрема, вони помітили, що найчастіше там, де біженці згадувалися як об'єкт дії, зустрічалося дієслово «welcome», а згідно з британським національним мовним корпусом «welcome» тенденційно співвіднесено з відвідувачами, можливостями, користувачами або споживачами, тобто кимось, хто приносить користь людині-господарю або країні-господарю. Також вони перевірили наявність лінгвістичного шаблону «x для біженців», який є одним із поширених індикаторів дискурсу допомоги та офіційних спроб допомогти, що сприяє конструюванню об'єкта відповідних дій як отримувача допомоги від різних сторін. Цей шаблон відносно до українських біженців зустрічався більше ніж у 3 рази частіше, ніж «welcome», варіантами «x» були «підтримка», «пожертва», «фонд», «притулок», «їжа», «терапія», «програма» тощо, а суб'єктами дій за цим шаблоном у більшості випадків були офіційні органи країн Заходу. Частіше за привітність згадували і кількісні характеристики міграції – наприклад, її мільйонність, що, згідно з обраною дослідниками концептуальною рамкою, є фактором породження тривоги щодо зростання кількості мігрантів через сам факт множинності спроб кількісно їх оцінити²⁹ і підпорядковує мігрантів правилам числових характеристик, позбавляючи їх тілесності та психіки і таким чином видаляючи з того порядку, до якого належать не-мігранти³⁰. Тож українських біженців у CNN презентували як легальних та бажаних, але – як отримувачів допомоги. Не обійшли їх зрештою і водно метафорою «flow», і Денг та Чжоу на прикладі інших тематично дотичних до метафор щодо міграції праць нагадали: водні метафори на кшталт «повінь», «приплив», «хвиля», «потік», «плин» тощо – прихований сигнал про те, що лідери країн не здатні контролювати міграцію, а значить існує ризик відторгнення

²⁸ Deng X. K., Zhou K. Discursive construction of Ukrainian refugees on CNN: are displaced Ukrainians framed as more deserving of sympathy? *Mediated wars, mediated refuge: post-graduate & early career seminar* : Abstracts, London, 20 June 2022. London, 2022. P. 5–6.

²⁹ Baker P., McEnery T. A corpus-based approach to discourses of refugees and asylum seekers in UN and newspaper texts. *Journal of language and politics*. 2005. Vol. 4, no. 2. P. 197–226. URL: <https://doi.org/10.1075/jlp.4.2.04bak> (date of access: 06.03.2024).

³⁰ Chouliaraki L. *Spectatorship of suffering*. SAGE Publications, Incorporated, 2006. URL: https://www.researchgate.net/publication/30522921_The_Spectatorship_of_Suffering (date of access: 06.03.2024).

гуманної і розумної політики щодо міграції³¹; про самих мігрантів це подає дегуманізувальний сигнал небезпеки і відсутності у них агентності – «ніби вони просто рухаються з одного місця на інше, як неконтрольоване природне лихо»³² (рис. 6–7). Як доречно додали дослідники, щодо українських біженців подібні сигнали небажані ще й тим, що їх таким чином подають як безособову катастрофу, а РФ – як агента, що спричинив катастрофу, і це тільки погіршує вже наявну деперсоніфікованість та відсутність агентності в українських біженців у медійному портреті від CNN, бо згідно з найпопулярнішими дієсловами у тих випадках, де біженці згадані як суб'єкт дії, перед читачами поставало лише їхнє переміщення у різних варіаціях термінів, вони не були охарактеризовані як рівноцінні, рівноправні соціальні актори і громадяни, а кількісні оцінки і метафора «flow» лише підтверджували, що стандартні негативні стереотипи і упередження у віщанні мас-медіа про міграцію спрацьовують і стосовно українців у ситуації поточної війни. Більше того, як демонструє Вайшнаві Найр у своєму дослідженні 145 новин у Times of India під час перших тижнів повномасштабного російського вторгнення³³, 51% цих новинних публікацій розповідав про тих, хто страждає в Україні та сусідніх країнах, зокрема індійців, а також про допомогу, яку надає уряд Індії. Тож Україна опиняється у подвійній петлі негативу: з одного боку, вона прийняла індійців як імігрантів, які на початку 2022 р. стали «застраглими», «утримуваними» і «покинутими» в Україні та сусідніх країнах, що попри розуміння оборонного характеру дій України все одно є кепською деталлю медійного образу; з іншого боку, індійці також входять до категорії «біженців з України» або «українських біженців», а отже, застосоване до них знецінення варто приплюсувати до викладеного вище з поправкою на те, що мова йде переважно про «страждання на відстані» (distant suffering) індійців за індійців.

³¹ Baker P., McEnery T. A corpus-based approach to discourses of refugees and asylum seekers in UN and newspaper texts. *Journal of language and politics*. 2005. Vol. 4, no. 2. P. 197–226. URL: <https://doi.org/10.1075/jlp.4.2.04bak> (date of access: 06.03.2024).

³² Taylor C. Metaphors of migration over time. *Discourse & society*. 2021. Vol. 32, no. 4. P. 463–481. URL: <https://doi.org/10.1177/0957926521992156> (date of access: 06.03.2024).

³³ Nair V. Distant suffering as political agenda: the mediated spectacle of Operation Ganga by Indian national press. *Mediated wars, mediated refuge: post-graduate & early career seminar* : Abstracts, London, 20 June 2022. London, 2022. P. 5.

Рис. 6. Хмара слів із 20 провідних дієслів щодо біженців у новинах CNN, 2022 р., розмір слів довільний і не відповідає частоті вживання; зеленим позначено дієслова, вжиті щодо біженців як об'єкту дії, червоним – дієслова, вжиті щодо біженців як суб'єкту дії

Джерело даних: К. К. Денг, К. Чжоу, візуалізація А. Таценко

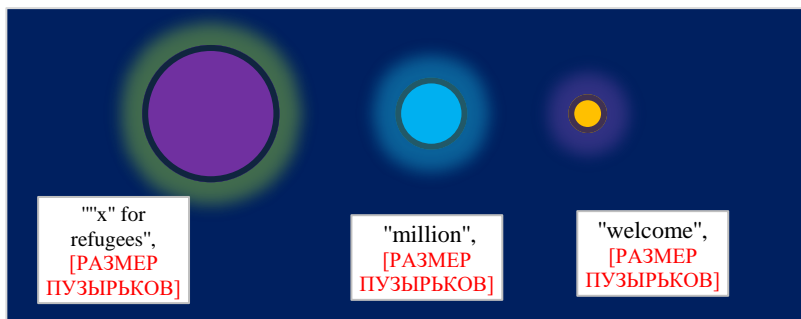

Рис. 7. Бульбашки із трьома знаковими зворотами та словами щодо біженців у новинах CNN, 2022 р., розмір бульбашок у діаметрі відповідає частоті їх вживання.

Джерело даних: К. К. Денг, К. Чжоу, візуалізація А. Таценко

Найр доводить, що і в Times of India рішенням проблем нещасних мігрантів презентована допомога, надана урядом Індії – його план евакуації до Індії «Операція «Ганг»»; і в цьому глобальному медіа

в ієрархії голосів³⁴ та «обґрунтованих розповідях» (reasoned accounts) про міграцію³⁵ переважають голоси політичних та інституційних акторів, а голоси мігрантів присутні зазвичай за згадування підтримки, наданої урядом, що відповідає не їхній власній суб'єктності, а засадам медійованого громадянського буття нацією (mediated civil nationhood)³⁶; і в цьому глобальному медіа мігранти візуально піддані колективізації (через фотографії їхніх зібрань у великій кількості) і пасивізації (через фотографії, що показують глибоку нужденність і анонімні тіла)³⁷, в чого на меті є проілюструвати, як добре усім біженцям тоді, коли вони повернулися додому, і як їм усім погано, коли вони за кордоном, тощо. Який урок це пропонує для українців? Звісно, прагнення до комфортного життя – більш комфортного, ніж в Україні є і буде найближчими роками, – можна підживлювати ввічливістю з боку держав, що приймають шукачів тимчасового захисту і біженців з України, та з боку соціальних інститутів, в яких державам призначено знаходити підтримку заради збереження соціального порядку, а медіа якраз є одним із таких інститутів³⁸. Але не слід приймати ввічливість і краще оцінювання порівняно з іншими категоріями мігрантів за факт, що українців налаштовані бачити як найкращу у світі знахідку для країни прибуття, хай її чудовість буде хоч у сенсі робочої сили, хоч у сенсі культурного різноманіття. Глобальні медіа, попри статус

³⁴ Chouliaraki L., Zaborowski R. Voice and community in the 2015 refugee crisis: A content analysis of news coverage in eight European countries. *International communication gazette*. 2017. Vol. 79, no. 6-7. P. 613–635. URL: <https://doi.org/10.1177/1748048517727173> (date of access: 06.03.2024).

³⁵ Orgad S. *Media representation and the global imagination*. Polity Press, 2012. 296 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/291601946_Media_representation_and_the_global_imagination (date of access: 06.03.2024).

³⁶ Frosh P., Wolfsfeld G. ImagiNation: news discourse, nationhood and civil society. *Media, culture & society*. 2007. Vol. 29, no. 1. P. 105–129. URL: <https://doi.org/10.1177/0163443706072001> (date of access: 06.03.2024).

³⁷ Chouliaraki L., Zaborowski R. Voice and community in the 2015 refugee crisis: A content analysis of news coverage in eight European countries. *International communication gazette*. 2017. Vol. 79, no. 6-7. P. 613–635. URL: <https://doi.org/10.1177/1748048517727173> (date of access: 06.03.2024); Malkki L. H. Speechless emissaries: refugees, humanitarianism, and dehistoricization. *Cultural anthropology*. 1996. Vol. 11, no. 3. P. 377–404. URL: <https://doi.org/10.1525/can.1996.11.3.02a00050> (date of access: 06.03.2024).

³⁸ Резнік В. Теорії соціального порядку: особливості структурування та викладання за пояснювальною схемою Дж. Коулмена. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2015. № 4. С. 174–201. URL: https://i-soc.com.ua/assets/files/book/reznik.v.s/5reznikv_social_order_theories_and_j_coleman_explanation_pattterns_2015ua.pdf (дата звернення: 06.03.2024).

глобальних, надають таку оптику, крізь яку посилюється бачення того, наскільки видатними є місцеві жителі, а наявність мігрантів є тільки одним із множини приводів перевірити, чи ви, місцеві жителі, є хорошими людьми, і чи ваші керівники є хорошими людьми та керівниками. «Ми з України» звучить пишно для місцевого в Україні, а у тих країнах, де міграція останніми роками асоціюється із кризою, бо до них звідусіль їдуть і вжиті ними заходи звідусіль критикують, аналогічний слоган не викликатиме принципового захоплення тим, звідки ці «ми», бо це слоган не їхнього «національного значення»³⁹. Катаріна Заяцова, розповідаючи про результати за 2015–2018 рр., підкреслила: про мігрантів у медіа головним чином говорять політики і представники інших макрорівневих інституцій; міграцію сирійців обговорювали головним чином ту, що відбувалася до економічно і геополітично потужної західної частини ЄС – зокрема, до Німеччини і Об'єднаного Королівства; відповідно, медіа виносили на обговорення, що країни транзиту стикаються зі значними логістичними проблемами, що існують великі розбіжності між Сходом ЄС та Заходом ЄС, і це подавалося у дусі морального імперіалізму – з різними акцентами залежно від ідеологічного спрямування медіа, але з увагою перш за все до Об'єднаного Королівства в обох із них⁴⁰. У *The Guardian* був суттєвіше вираженим дискурс західної гегемонії, тобто зображення західних країн носіями обов'язку посередництва для всіх типів мігрантів, а західного способу життя – найкращим сценарієм для втікачів від режимних пригнічень на Близькому Сході. У *The Times* помітнішим був націоналістичний дискурс – звеличення британських цінностей над європейськими цінностями, що сусідствовало з постулюванням безпеки як значно важливішої гарантії порівняно з можливістю свободи переміщень у Європі, пропозицією вирішувати міграційну кризу тим країнам, звідки вона походить, і аналогічною вже описаній вище вказівкою на західний спосіб життя як гарантію вирішення криз на Близькому Сході (рис. 8–9).

³⁹ Крикуненко І. *Доброго вечора, ми з України. Хто створив слоган національного значення*. 2022. 25 берез. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/dobrogo-vechora-mi-z-ukrajini-rozмова-nv-z-avtorami-nacionalnogo-hita-50228349.html> (дата звернення: 12.03.2024).

⁴⁰ Zajacova K. *Changing attitudes towards refugees in Europe: 'Hierarchy of being a refugee: comparative perspective of Syrian and Ukrainian refugee crises'*. *Mediated wars, mediated refuge: post-graduate & early career seminar* : Abstracts, London, 20 June 2022. London, 2022. P. 4–5.

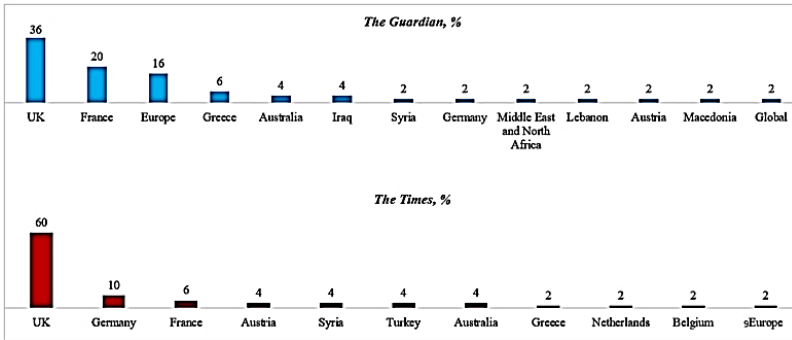

Рис. 8. Країни у фокусі The Guardian і The Times у новинах про міграцію та мігрантів, 2015–2018 рр.

Джерело: К. Заяцова, редакція А. Тащенко

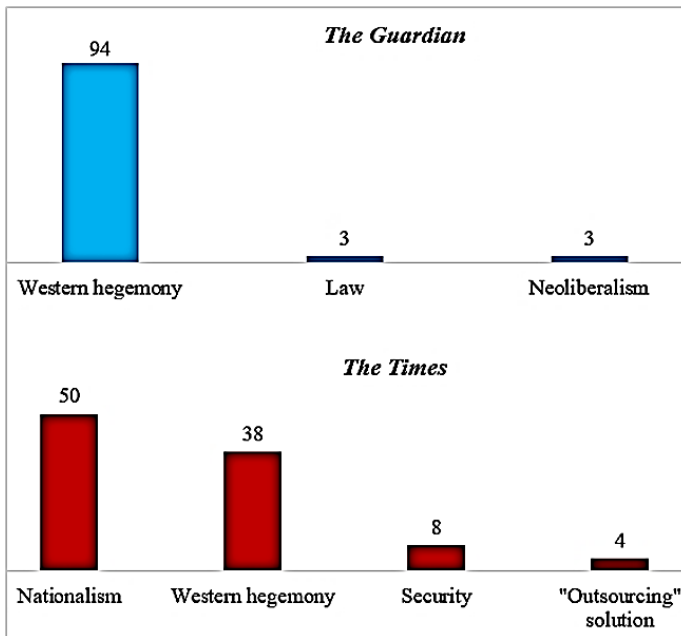

Рис. 9. Латентні дискурси у новинах The Guardian і The Times про міграцію та мігрантів, дані у%, вибірка з новин 2015–2018 рр.

Джерело: К. Заяцова, редакція А. Тащенко

Огляд історії конструювання образів біженців, здійснений у дослідженні Калрава Джоші та Фанмена Ву, також свідчить про відсутність у економічно та геополітично найпотужніших країнах світу намірів розхвалювання окремих категорій мігрантів просто тому, що вони дуже хороші – працьовиті, працелюбні, культурні, освічені, гарні, приємні тощо, додайте власні епітети у продовження ряду – порівняно з іншими, поганими мігрантами. Натомість дослідники підкреслюють зацікавленість цих країн у політичному і соціальному посиленні образу себе як країн розвинених, живленням для чого виступають дискурс про глобальний Південь як постійне джерело біженців, у той час як біженці від російського вторгнення в Україну лише порушують і коригують уже історично усталену картину, та дискурс про «нерозвинених Інших» (underdeveloped Others), до яких відносять і громадян Південно-Східної Азії. Відповідно, використовується расистська медійна оптика – європейські біженці проти азійських, що обезцінює хорошість перших фактом вип'ячування аскриптивного статусу расової приналежності, який навіть не всі соціологи вважають справжнім соціальним статусом, – і на першому плані віщання знаходимо державні агентства як агенти допомоги, прикордонний контроль, посольства, репатріаційні рейси тощо, які допомагають звикнути проводити межу між громадянами «першого світу» і «третього світу»⁴¹ – аж ніяк не між крутими українцями, щоб їх озолотити і вправити у рамку, та некрутою рештою мігрантів. У дослідженні Ксінью К. Денга та Кеді Чжоу з огляду на специфіку методу, ґрунтованого на застосуванні корпусних даних, важко було встановити, чи отримували у CNN біженці з України задовільні можливості включення їхнього прямого мовлення до новин, та й дослідники справедливо визнавали, що на основі одного масиву неможливо охопити дискурсивні конструкти щодо різних категорій мігрантів, але важливо було помітити, що у перспективі їхня дослідницька увага була скоріше готовою переключитися на мексиканських і сирійських біженців, аніж поглиблювати вивчення українських⁴². Вайшнаві Найр теж наголошує, що медійні драматизації на предмет становища індійців в Україні і сусідніх країнах на початку повномасштабного російського вторгнення супроводжувалися

⁴¹ Joshi K., Wu F. How are South-Eastern Asian refugees (underdeveloped 'other') represented by mainstream Western media outlets during Russian-Ukraine War? *Mediated wars, mediated refuge: post-graduate & early career seminar* : Abstracts, London, 20 June 2022. London, 2022. P. 5.

⁴² Deng X. K., Zhou K. Discursive construction of Ukrainian refugees on CNN: are displaced Ukrainians framed as more deserving of sympathy? *Mediated wars, mediated refuge: post-graduate & early career seminar* : Abstracts, London, 20 June 2022. London, 2022. P. 5–6.

підтвердженнями того, що уряд Індії зробив, щоби допомогти їм, і це співпадало з виборами у штаті Уттар-Прадеш⁴³. Звісно, ми не можемо стверджувати напевно, що план евакуації індійців та сакральність символіки евакуаційної операції по факту позитивних реакцій людей із Уттар-Прадешу на аналогію з річкою Ганг як символу надії, культури та віри були виключно продуктом політичної зацікавленості – напевно я можу лише передати дослідницьке припущення на рахунок того, що фотографії прем'єр-міністра Індії Нарендри Моді, неодноразово використані для візуального супроводу проаналізованих новин у Times of India, сприяли виробленню у медіаспоживачів переконання про неможливість виходу із кризової для індійців в Україні ситуації без його участі, та від себе визнати це припущення цілком доречним.

Найголовніший проміжний висновок з усього наведеного у останніх абзацах – так, українці мали достатньо багато моральних заохочень, щоби вважати себе бажаними мігрантами, мати бажання виїжджати і не мати бажання повертатися, проте за нещільними лаштунками цих заохочень проглядається куди більше моральне заохочення відносно до громадян самих країн прибуття, запорукою позитивного ставлення до мігрантів-українців у яких є потужність їхніх країн як донорів соціальної допомоги і схвальної політики щодо мігрантів. Результати опитувань українських Соціологічної групи «Рейтинг», Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва і соціологічної служби Центру Разумкова та польського Центру дослідження громадської думки (CBOS) у межах різних часових рамок періоду з жовтня 2023 р. по січень 2024 р. унаочнюють, що, наприклад, у представників України до представників Польщі краще ставлення, ніж у представників Польщі до представників України, і в обох зазначених країнах найкраще ставлення – до представників США⁴⁴, супердержави, що здатна надавати супердопомогу; та й у сприйнятті одне одного між самими Україною і Польщею скоріше відчувається те, хто є благодійником і

⁴³ Nair V. Distant suffering as political agenda: the mediated spectacle of Operation Ganga by Indian national press. *Mediated wars, mediated refuge: post-graduate & early career seminar* : Abstracts, London, 20 June 2022. London, 2022. P. 5.

⁴⁴ Європейська правда. *Опитування: США, Польща та Британія найбільше допомогли Україні у війні з РФ*. 2023. 26 жовт. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/10/26/7172264/> (дата звернення: 13.03.2024); Європейська правда. *3-поміж сусідів українці найкраще оцінюють Польщу, Угорщину – переважно негативно*. 2023. 27 груд. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/12/27/7176300/> (дата звернення: 13.03.2024); Європейська правда. *Опитування: поляки найкраще ставляться до американців, а до українців – як до німців*. 2024. 11 берез. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/03/11/7181527/> (дата звернення: 13.03.2024).

хто є реципієнтом, а не те, хто є постачальником «найкращих мігрантів» і хто є їх безмежно вдячним приймачем. Біженці з України дійсно стикаються не лише з привабливими епітетами на свою адресу, а й із серйозними ментальними випробуваннями на нових місцях, бо «like us» стосується досить поверхового враження про сумісність на основі схожості раси, релігії та рівня освіти. І якщо рівень освіти українці справді дедалі рідше сприймають як привід відчувати себе не-європейцем, то раса – це фізична даність, що забезпечує переважно комфорт візуального сприйняття, чого недостатньо для розвитку соціальних відносин, а релігійна приналежність, на відміну від рівня освіти, все частіше називається як завада відчуттю себе європейцем, хоча значно суттєвіше зростає вагомість більш інтегральної причини – «відчуття себе представником іншої культури»⁴⁵.

Що казати про закордонні випробування – навіть ВПО в Україні могли відчувати себе представниками іншої культури, потрапляючи з малої батьківщини у нерідний регіон чи нерідний населений пункт. Алла Яковенко та Катерина Королюк за здійснення аналізу етнічних конфліктів на соціально-економічному ґрунті у поліетнічних суспільствах помітили, що в Україні «було чимало випадків, коли групи правлячого класу, що конкурували між собою, для досягнення власних цілей спекулювали на фактах нерівного економічного розвитку регіонів із населенням, яке дещо відрізнялося за етнонаціональним складом та етнокультурними практиками. Так чинили деякі «наглядачі» за контрольованими регіонами, при цьому вимагаючи особливого статусу для регіону. Внаслідок цього національна і громадянська інтеграція штучно стримувалася, це становило й до сих пір становить загрозу державному суверенітету»⁴⁶. Центр Разумкова у 2016 р. також попереджав про труднощі, які починаються на другому, культурному рівні інтеграції в Україні, чим підривають третій – суспільно-політичний, таким чином доповнюючи зауважений вище тривалий маніпулятивний підрив першого, соціально-економічного рівня: «[Д]ослідження, які проводилися в період 2005-2009 рр. в Україні та окремих її регіонах, зокрема в АР Крим, виявили низку особливостей ідентичності громадян України, головними з яких були: суперечливість

⁴⁵ Разумков Центр. *Ідентичність громадян України: тенденції змін (травень 2023 р.)*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-traven-2023r> (дата звернення: 13.03.2024).

⁴⁶ Yakovenko A. K., Koroliuk K. A. State of interethnic relations in Ukraine in 2011–2020: pattern, trends, sociopolitical context. *Social technologies: topical issues of theory and practice*. 2021. No. 90. P. 78–88. URL: <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2021.90.7> (date of access: 05.03.2024).

процесу формування спільної громадянської ідентичності на загальнонаціональному рівні та невизначеність його перспектив; наявність протилежно спрямованої тенденції – до формування на регіональному рівні субнаціональних ідентичностей на ґрунті збігу схем регіональної локалізації відмінних мовних, культурних, національно-етнічних, конфесійних ідентичностей громадян у різних регіонах. Також під час досліджень були виявлені взаємозалежність і взаємовплив відмінностей ідентичностей різного характеру, зокрема мовної і культурної, на громадянську <...> Надалі, починаючи з 2010 р., в історії України внаслідок дії як внутрішніх, так і зовнішніх чинників <...> існує ризик інтеграції субнаціональних ідентичностей деяких спільнот з інонаціональними ідентичностями. Це, на жаль, стало реальністю, з трагічними наслідками у вигляді анексії Криму Росією, спроби відколу від України низки областей Сходу і Півдня, відомого під назвою «проект Новоросія», та збройного конфлікту на Донбасі з тисячами людських жертв. Дані соціологічних опитувань, проведених у 2014–2015 рр., засвідчили наявність змін[...] <...> [Ці] зміни мають різний, часом суперечливий характер, і, відповідно, можуть мати різні наслідки для подальшого розвитку українського суспільства і держави»⁴⁷. Хоча досліджень про культурні відмінності регіонів України проведено достатньо багато, щоби другорівневі інтеграційні труднощі ВПО не викликали сумнівів, я все одно вирішила перевірити, чи дані моїх досліджень у 2019–2021 рр. у колаборації з Research & Branding Group покажуть потенційні небезпеки міжрегіональних переміщень, які стосувалися цінностей, ціннісних прихильностей, медіаграмотності і морального ліцензування. Я посилаюся на результати вже опублікованого кластерного аналізу і простого статистичного аналізу даних із відповідних соціологічних опитувань⁴⁸. Враховуючи те, що між регіонами відмінностей може бути більше, ніж відмінностей між типами населених пунктів, але локальна ідентичність була сильнішою

⁴⁷ Український центр економічних і політичних досліджень ім. Олександра Разумкова. Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості. *Національна безпека і оборона*. 2016. № 3-4 (161-162). С. 2–57. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD161-162_2016_ukr.pdf (дата звернення: 05.03.2024).

⁴⁸ Tashchenko A., Zabrodina D. To see a free man and die? Specifics of shared adherence to values in Ukrainian society. *Scientific journal of Polonia University*. 2022. Vol. 51, no. 2. P. 315–323. URL: <https://doi.org/10.23856/5137> (date of access: 04.02.2024); Тащенко А. Ю. (Не)рівність зобов'язань: які в українців моральні ліцензії. *SlideShare*. URL: <https://www.slideshare.net/slideshows/ss-0863/266193235> (дата звернення: 07.02.2024).

за регіональну⁴⁹, я включаю до розгляду і порівняльні дані щодо обласних центрів, звичайних міст та сіл.

Перша ж деталізація кластерного аналізу підтвердила, що потрапляння до іншого регіону є гіпотетично травматичнішим з точки зору культурної інтеграції, ніж потрапляння до іншого типу населеного пункту, хоча міграція між містами різного адміністративного значення та між містом і селом теж має сильні передумови для культурного шоку, бо виявлена між ними різниця менша, але стосується фундаментальних рівнів культури як такої – нормативно-оціночного і ціннісно-сміслового (див. Рис. 10–11, три зірочки біля назв кластерів означають значущість відмінностей на рівні 0,001, дві – значущість на рівні 0,01).

Культурно-інтеграційна проблематичність переміщення до іншого регіону чи типу населеного пункту і так достатньо переконлива за сукупністю результатів великих соціологічних досліджень в Україні і моїм скромним доповненням до них, однак не обійтися без ще одного доповнення. Воно покаже, що всередині регіонів, міст та сіл новоприбулі мігранти стикаються ще і з такими культурними відмінностями, які нашаровані відповідно до регіональної специфіки культури у певному типі населеного пункту і соціально-рольових наборів та повсякденних практик, пов'язаних зі статтю, віком, освітою і матеріальним станом. Ми з Діаною Забродіною вже демонстрували цікаві деталі вибору цінностей і формування ціннісних прихильностей, які нам можуть розкрити рідкісні у публічному вжитку чотиривимірні розподіли даних⁵⁰. А зараз я ділюся тривимірними деталізаціями – для розуміння специфіки складності культурно-інтеграційної картини всередині України, якою вона була репрезентативно досліджена до початку повномасштабної війни, навіть подробиць із тривимірних розподілів може здатися забагато для повноцінного розшифрування причинно-наслідкової мережі таких відмінностей (див. табл. 2–5, зеленим кольором виділено найбільші значення у стовпчиках).

⁴⁹ Український центр економічних і політичних досліджень ім. Олександра Разумкова. Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості. *Національна безпека і оборона*. 2016. № 3-4 (161-162). С. 2–57. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD161-162_2016_ukr.pdf (дата звернення: 05.03.2024).

⁵⁰ Zabrodina D. O., Taschenko A. Y. Comprehension of the value self-regulation of the Ukraine's citizens. *Habitus*. 2022. No. 37. P. 21–25. URL: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.37.3> (date of access: 04.02.2024).

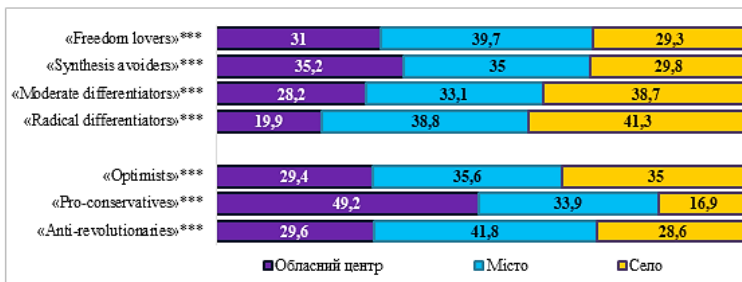

Рис. 10. Відмінності між різними типами населених пунктів в Україні у цінностях та ціннісних прихильностях.

Джерело: створено авторкою на основі раніше не опублікованих даних щодо виявлених кластерів

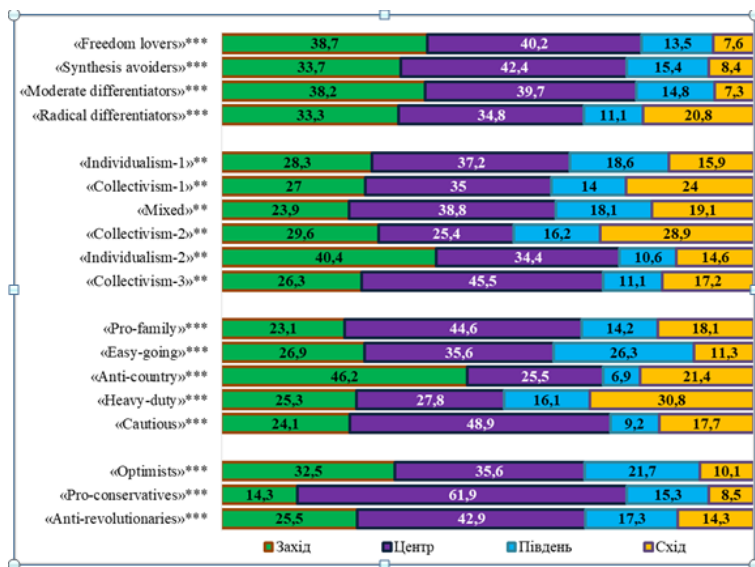

Рис. 11. Відмінності між різними регіонами України у цінностях, ціннісних прихильностях, медіаграмотності та моральному ліцензуванні.

Джерело: створено авторкою на основі раніше не опублікованих даних щодо виявлених кластерів та опублікованої презентації результатів дослідження морального ліцензування

Таблиця 2

**Тримірні розподіли по кластерах за ключовими цінностями,
деякі відмінності по регіонах і всі відмінності по типах населених
пунктів, % тих, хто відповідає**

КЛАСТЕРИ КАТЕГОРІЇ	«Freedom lovers»	«Synthesis avoiders»	«Moderate differentiators»	«Radical differentiators»
ВІДМІННОСТІ МІЖ РЕГІОНАМИ				
<i>Різні типи населених пунктів у Центрі України (значимість на рівні 0,01)</i>				
Центр, обласний центр	31,5	50,7	11,3	6,6
Центр, місто	33,3	43,9	14,9	7,9
Центр, село	36,4	32,7	20,1	10,7
<i>Різні типи населених пунктів на Півдні України (значимість на рівні 0,001)</i>				
Південь, обласний центр	54,3	33,3	11,6	0,8
Південь, місто	38,7	40,5	13,5	7,2
Південь, село	14,4	47,8	21,1	16,7
<i>Різні типи населених пунктів на Сході України (значимість на рівні 0,001)</i>				
Схід, обласний центр	25,2	51	13,2	10,6
Схід, місто	42,4	24,8	9,5	23,3
Схід, село	22,6	29	11,3	37,1
<i>Люди з різною освітою на Сході України (значимість на рівні 0,05)</i>				
Схід, не вище повної середньої освіти	43,5	26,9	11,1	18,5
Схід, середня спеціальна освіта	29,6	33,8	11,7	24,9
Схід, вища освіта	31	44	10	15
ВІДМІННОСТІ МІЖ ТИПАМИ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ				
<i>Чоловіки у різних типах населених пунктів (значимість на рівні 0,05)</i>				
Чоловіки, обласний центр	39,9	41	10,4	8,6
Чоловіки, місто	37	40,1	12,4	10,6
Чоловіки, село	29	40,2	18,1	12,7
<i>Жінки у різних типах населених пунктів (значимість на рівні 0,001)</i>				
Жінки, обласний центр	32,2	48	14,3	5,5
Жінки, місто	39,7	35,8	12,5	11,9
Жінки, село	35,6	34,1	15,6	14,7
<i>Люди старшого віку у різних типах населених пунктів (значимість на рівні 0,01)</i>				
Вік 56+, обласний центр	33,7	48,7	13,1	4,5
Вік 56+, місто	40,9	33,5	14,5	11,2
Вік 56+, село	34	36	15	15
<i>Чоловіки і жінки в обласних центрах (значимість на рівні 0,05)</i>				
Чоловіки, обласний центр	39,9	41	10,4	8,6
Жінки, обласний центр	32,2	48	14,3	5,5
<i>Умовно найбільш вразливі люди у різних типах населених пунктів (значимість на рівні 0,001)</i>				
Планка «продукти», обласний центр	34,4	50,5	11,1	3,9

Продовження таблиці 2

Планка «продукти», місто	36,8	34,1	15,9	13,2
Планка «продукти», село	32,2	35,5	17,8	14,5
<i>Умовна матеріальна середина у різних типах населених пунктів (значимість на рівні 0,05)</i>				
Планка «одяг», обласний центр	37,1	42	12,9	8
Планка «одяг», місто	37,1	43,9	8,2	10,7
Планка «одяг», село	31,1	38,7	17,2	13
<i>Люди з вищою освітою у різних типах населених пунктів (значимість на рівні 0,05)</i>				
Вища освіта, обласний центр	39,5	44,4	10,3	5,8
Вища освіта, місто	38,9	40,4	12	8,7
Вища освіта, село	29,0	39,4	17,4	14,2

Джерело: створено авторкою

Таблиця 3

Тримірні розподіли по кластерах за ключовими ціннісними прихильностями, деякі відмінності по регіонах і всі відмінності по типах населених пунктів, % тих, хто відповів

<i>КЛАСТЕРИ КАТЕГОРІЇ</i>	<i>«Optimists»</i>	<i>«Pro-conser- vatives»</i>	<i>«Anti- revolutionaries»</i>
<i>ВІДМІННОСТІ МІЖ РЕГІОНАМИ</i>			
<i>Різні типи населених пунктів у Центрі України (значимість на рівні 0,001)</i>			
Центр, обласний центр	30,9	60,8	8,2
Центр, місто	54	29,5	16,5
Центр, село	70,5	17,9	11,6
<i>ВІДМІННОСТІ МІЖ ТИПАМИ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ</i>			
<i>Чоловіки у різних типах населених пунктів (значимість на рівні 0,001)</i>			
Чоловіки, обласний центр	57,7	35,1	7,2
Чоловіки, місто	62,1	25,8	12,1
Чоловіки, село	75,5	9,8	14,7
<i>Жінки у різних типах населених пунктів (значимість на рівні 0,001)</i>			
Жінки, обласний центр	51	35,3	13,7
Жінки, місто	62,1	20,9	17
Жінки, село	72,4	17,3	10,2
<i>Люди середнього віку у різних типах населених пунктів (значимість на рівні 0,05)</i>			
Вік 31-55, обласний центр	55,8	35,4	8,8
Вік 31-55, місто	63,2	24,3	12,5
Вік 31-55, село	67	17	16
<i>Люди старшого віку у різних типах населених пунктів (значимість на рівні 0,001)</i>			
Вік 56+, обласний центр	51,7	34,5	13,8
Вік 56+, місто	57,5	22,5	20
Вік 56+, село	78,5	8,9	12,7
<i>Умовно найбільш необхідні жителі різних типів населених пунктів (значимість на рівні 0,001)</i>			
Планка «продукти», обласний центр	50	34,2	15,8
Планка «продукти», місто	56,3	20,3	23,4
Планка «продукти», село	71,7	12,5	15,8

Продовження таблиці 3

<i>Умовна матеріальна середина у різних типах населених пунктів (значимість на рівні 0,01)</i>			
Планка «одяг», обласний центр	53,8	37,8	8,4
Планка «одяг», місто	63,2	28,8	8
Планка «одяг», село	75,5	16,3	8,2
<i>Жителі різних типів населених пунктів із найнижчою освітою (значимість на рівні 0,001)</i>			
Не вище повної середньої освіти, обласний центр	54	36,5	9,5
Не вище повної середньої освіти, місто	54,4	26,3	19,3
Не вище повної середньої освіти, село	73,7	7,9	18,4
<i>Жителі різних типів населених пунктів із середньою спеціальною освітою (значимість на рівні 0,01)</i>			
Середня спеціальна освіта, обласний центр	51,6	35,8	12,6
Середня спеціальна освіта, місто	68,4	19,5	12
Середня спеціальна освіта, село	73,6	14,3	12,1
<i>Люди з різною освітою у сільській місцевості (значимість на рівні 0,05)</i>			
Село, не вище повної середньої освіти	73,7	7,9	18,4
Село, середня спеціальна освіта	73,6	14,3	12,1
Село, вища освіта	73,8	21,3	4,9

Джерело: створено авторкою

Таблиця 4

**Тримірні розподіли по кластерах за медіаграмотністю,
деякі відмінності по регіонах і всі відмінності по типах
населених пунктів, % тих, хто відповів**

КЛАСТЕРИ КАТЕГОРІЇ	«Ind.-1»	«Coll.-1»	«Mixed»	«Coll.-2»	«Ind.-2»	«Coll.-3»
ВІДМІННОСТІ МІЖ РЕГІОНАМИ						
<i>Чоловіки і жінки на Заході України (значимість на рівні 0,01)</i>						
Захід України, чоловіки	23,6	14,6	19,5	11,4	22	8,9
Захід України, жінки	10,1	7,6	17,6	23,5	28,6	12,6
ВІДМІННОСТІ МІЖ ТИПАМИ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ						
<i>Чоловіки і жінки у сільській місцевості (значимість на рівні 0,05)</i>						
Чоловіки, село	22,1	17,2	19,7	11,5	18,9	10,7
Жінки, село	14,7	7,8	13,8	19	24,1	20,7

Джерело: створено авторкою

**Тримірні розподіли по кластерах за моральним ліцензуванням,
деякі відмінності по регіонах, % тих, хто відповів**

КЛАСТЕРИ КАТЕГОРІЇ	«Pro- family»	«Easy- going»	«Anti- country»	«Heavy- duty»	«Cautious»
<i>Різні типи населених пунктів на Заході України (значимість на рівні 0,001)</i>					
Захід, обласний центр	12,4	3,4	28,1	41,6	14,6
Захід, місто	24,8	8,3	13,8	31,2	22
Захід, село	12,4	17,4	15,2	37,6	17,4
<i>Різні типи населених пунктів у Центрі України (значимість на рівні 0,05)</i>					
Центр, обласний центр	25	12,8	8,2	34,2	19,9
Центр, місто	22,5	11,8	9,5	28,4	27,8
Центр, село	21,5	8,9	3,7	27,4	38,5
<i>Жителі Заходу України з різним рівнем освіти (значимість на рівні 0,05)</i>					
Захід, не вище повної середньої освіти	11,1	13,6	11,1	39,5	24,7
Захід, середня спеціальна освіта	20,7	13,6	18,9	29,6	17,2
Захід, вища освіта	12,7	7,1	20,6	44,4	15,1

Джерело: створено авторкою

Остання таблиця в сукупності з Рисунком 11 може створити враження про повну відсутність культурних відмінностей між типами населених пунктів тоді, коли мова про знайомі кожному ситуації вимушеного перерозподілу виконання особистих обов'язків перед сім'єю, колегами та країною, що можуть бути цілком буденними і не вимагати серйозних спільнот-установчих рішень – скажімо, переховуватися чи ні від мобілізації заради збереження власної родини від втрати того, хто може загинути у боях. Але це буде хибним враженням, бо відмінності були – їх показали чотиривимірні розподіли⁵¹ і двовимірні розподіли, побудовані до кластерного аналізу, там типи населених пунктів не відставали від регіонів (див. Рис. 12–13, три зірочки біля кодових позначень моральних тверджень означають значущість відмінностей на рівні 0,001).

⁵¹ Zabrodina D. O., Taschenko A. Y. Comprehension of the value self-regulation of the Ukraine's citizens. *Habitus*. 2022. No. 37. P. 21–25. URL: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.37.3> (date of access: 04.02.2024).

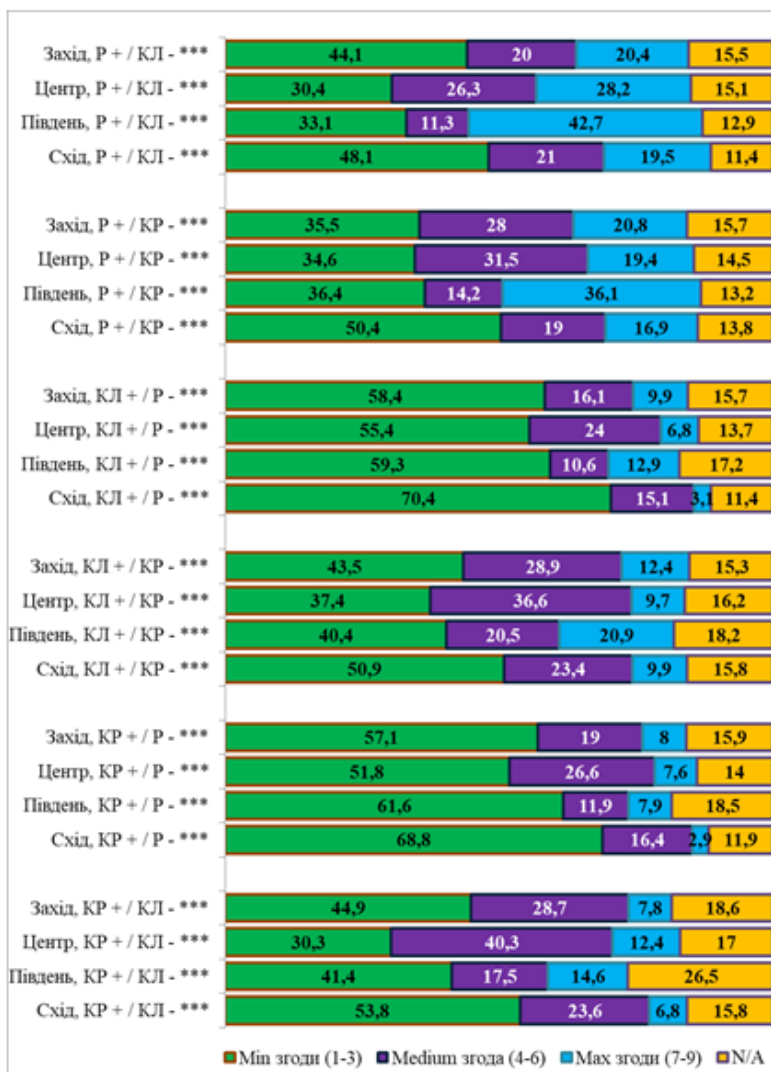

Рис. 12. Відмінності між різними регіонами України у моральному ліцензуванні.

Джерело: створено авторкою на основі раніше не опублікованих даних та опублікованої презентації результатів дослідження морального ліцензування

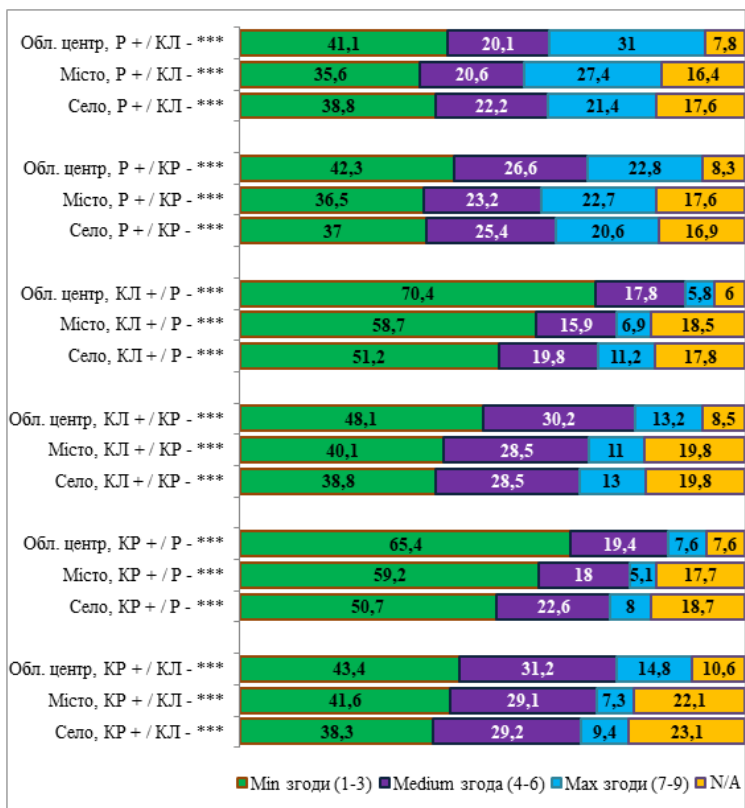

Рис. 13. Відмінності між різними типами населених пунктів в Україні у моральному ліцензуванні.

Джерело: створено авторкою на основі раніше не опублікованих даних та опублікованої презентації результатів дослідження морального ліцензування

Кажуть, що міграція впливає на всі сфери діяльності суспільства, але найбільше – на економічну і соціальну, і це час від часу призводить до недооцінювання трансформацій у (гео)політичній і культурній сферах. У 2020 р. ідеї про використання міграції як зброї та висновки іноземних вчених про «розділення внаслідок міграційної кризи суспільства на два табори – тих, хто підтримує мігрантів, і тих, хто виступає проти їх в'їзду у країну, що, у свою чергу, також має політичні наслідки», про те, що «країни більш схильні давати притулок особам із політично ворожих країн, щоб продемонструвати наявність у цих країнах проблем із дотриманням прав людини, уважаючи надання притулку частиною ідеологічної боротьби на міждержавному рівні»,

що «біженці водночас стають об'єктами й інструментами маніпулювання з боку держав і повстанських груп, а мілітаризація таборів біженців є частиною довгострокової стратегії сторін, що воюють», що «міжнародна міграція була тим чи іншим чином використана суб'єктами політики для досягнення цілей» тощо були для науковців України екзотикою⁵². Через повномасштабну війну, що виштовхує українців з Батьківщини, їхня потенційна громадянська інтеграція як мігрантів у інших країнах – доступ до громадянства, використання виборчого права і участі у прийнятті політичних рішень, залучення до профспілок, спортивних і культурних об'єднань тощо – здобула увагу починаючи з найвищого рівня політичної влади в Україні, бо призвела до постановки питання про невиконання ними громадянських обов'язків перед самою Україною. Соціологічні дослідження сконцентрувалися переважно на соціально-економічних аспектах інтеграції українських біженців і здобувачів тимчасового захисту у інших країнах. Звісно, територіальні переміщення людей, особливо ті, що відбуваються на достатньо тривалий термін і з метою зміни місця проживання, відбуваються і в соціальному просторі, але він не обмежується економічними показниками різних диспозицій. У країнах чи регіонах, куди прибуває багато мігрантів із інших країн чи регіонів, постає питання про інтеграцію новоприбулих, і це має на увазі і культурну адаптацію мігрантів до традицій та цінностей певного територіального осередку, що визначається відчуттям або відсутністю відчуття необхідності збереження власних традицій і цінностей, а також колом контактів мігрантів – усередині групи «своїх» чи із ширшим середовищем. Культурна інтеграція є найбажанішим видом культурної адаптації, бо передбачає солідарність і взаємоповагу між мігрантами та їх новим оточенням, є результатом збереження власної культури і водночас інтенсивних повсякденних взаємодій із представниками місцевої культури. На прикладах викладених мною матеріалів ви можете переконатися, що як у інших країнах, так і всередині України культурна адаптація здатна набути небажаних рис.

ВИСНОВОК

Якщо послуговуватися термінами з обраної мною основної концептуальної рамки на початку розділу, то слід сказати так: проаналізовані труднощі та підстави для їх високоїмовірного виникнення можуть призводити або до відмови від збереження мігрантами своєї культурної

⁵² Семенкова М. А. Міжнародні міграційні процеси як інструмент гібридного впливу: стан вивчення проблеми. *Актуальні проблеми політики*. 2020. № 65. С. 139–146. URL: <https://doi.org/10.32837/app.v0i65.318> (дата звернення: 05.03.2024).

специфіки та повного занурення у контакти із представниками місцевої культури, що називають асиміляцією, або до збереження своєї культури ціною відсутності контактів із представниками місцевої культури, що називають сегрегацією, або до відчуття відсутності достатніх прагнень і можливостей зберегти власну культуру та паралельного небажання підтримувати контакти із представниками місцевої культури, що називають маргіналізацією, тобто існуванням між двома культурами у стані не-належності до жодної з них. Якщо користуватися альтернативною концептуальною рамкою, також згадану у вступі, то слід сказати, що структурна інтеграція, тобто включення мігрантів з України у систему позицій і статусів у країнах, які приймають цих мігрантів, необов'язково обіцяла успіх, реалізацію і користь – чим ближче до західного кордону України, тим інтенсивніше було відповідне відчуття. І не зважаючи на контрастно позитивні характеристики мігрантів-українців у глобальних медіа порівняно з негативними характеристиками мігрантів із Близького Сходу і Південно-Східної Азії, а також на вигідні для українців різноманітні негативні стереотипи про останніх – про які українці теж були обізнані, – мігранти з України все одно знаходилися в тіні медійної слави політичних агентів-провайдерів допомоги для мігрантів. Опановування мови і норм співтовариства, яке приймає мігрантів – що є одним із варіантів визначень культурної інтеграції, – для мігрантів-українців у цілому виглядає доволі простим завданням, поки це стосується неглибоких соціальних взаємодій та інструментально-практичного рівня культури. Доречно буде згадати і додати, що довоєнні опитування українських заробітчак-поверненців та членів їхніх родин своїми результатами зафіксували таке: адаптація українців у Португалії, Італії та Греції проходила легше, ніж у РФ та Польщі, перебування у останніх згаданих країнах було легшим тільки у плані подолання мовного бар'єру; корені цієї обставини криються у наявності несприятливих політичних і етнічних стереотипів, сформованих внаслідок триваліших за життя однієї людини історичних і соціальних передумов, відсутність яких у силу віддаленості представників малознайомих культур спрощувало адаптацію українців⁵³. Інтерактивна інтеграція – романтичні стосунки, дружба, партнерство, шлюби, членство у добровільних асоціаціях тощо – для українців-емігрантів відкрита в силу зовнішньої та поверхневої схожості з місцевими і спричинених нею

⁵³ Семенів Н. М. Трансформація етнічної ідентичності у процесі вимушеної міжетнічної взаємодії (в контексті трудової міграції з України). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12 : психологічні науки : збірник наукових праць*. 2013. № 41(65). С. 60–66. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/22793/Semeniv.pdf?sequence=1> (дата звернення: 06.03.2024).

симпатій, але загрожена статусом нерівноправного, безсуб'єктного партнера. Ідентифікаційна інтеграція – почуття приналежності до певних етнічних, регіональних, локальних, національних груп у складному взаємопоєднанні – вимагає від українців засвоєння трьох повторюваних уроків історії: перекриття внутрішніх чвар згуртованістю, незадоволеного запиту на справедливість – побудовою економіки без корупції, нестачі підтримки від Заходу – натхненною різновекторною дипломатією⁵⁴. Тож роботи – в тому числі складної емоційної праці – вдосталь як для мігрантів, спроможних бути дипломатами, так і для не-мігрантів.

АНОТАЦІЯ

Різні аспекти інтеграції, насамперед культурної, стосовно мігрантів з України до інших країн та в межах України вимагають глибшого вивчення та розуміння. Восні самообмеження для не-мігранта на прикладі авторки стають приводом для осмислення раніше не опублікованих дослідницьких даних із приводу довоєнної та воєнної міграції. Аналізуючи труднощі та підстави для їх можливого виникнення в контексті обраної концептуальної рамки, можна спостерігати, що міграція українців може призвести до їх культурної асиміляції, сегрегації або маргіналізації замість власне інтеграції. Згідно з іншим диференціюванням видів інтеграції можна сказати, що структурна інтеграція мігрантів з України у систему позицій і статусів у країнах прийому не завжди обіцяє успіх, особливо це було очевидно для українців, що знаходилися ближче до західного кордону України ще до повномасштабної війни. Навіть за позитивних характеристик мігрантів з України у глобальних медіа під час повномасштабної війни вони, як і мігранти з інших країн, залишаються у тіні політичних агентів-провайдерів допомоги. Оволодіння мовою та нормами приймаючого співтовариства, що подекуди ототожнюють із культурною інтеграцією, здебільшого є простим завданням на поверхневому рівні культури, так само і множина інтеракцій у первинних групах досить легко відкривається для українських емігрантів завдяки схожості з місцевими жителями, але вона загрожена нерівноправним статусом. Ідентифікаційна інтеграція вимагає засвоєння українцями уроків історії, що означає насамперед дотримання згуртованості навіть попри фундаментальні культурні розбіжності.

⁵⁴ Пекар В. *Невивчені уроки історії повторюються*. 2024. 26 лют. URL: <https://censor.net/ua/b3475454> (дата звернення: 29.02.2024).

ЛІТЕРАТУРА

1. Ravenstein's laws of migration: model & definition. *StudySmarter UK*. URL: <https://www.studysmarter.co.uk/explanations/human-geography/population-geography/ravensteins-laws-of-migration/> (date of access: 16.02.2024).
2. Grigg D. B. E. G. Ravenstein and the "laws of migration". *Journal of historical geography*. 1977. Vol. 3, no. 1. P. 41–54. URL: [https://doi.org/10.1016/0305-7488\(77\)90143-8](https://doi.org/10.1016/0305-7488(77)90143-8) (date of access: 16.02.2024).
3. Tobler W. Migration: Ravenstein, Thornthwaite, and beyond. *Urban geography*. 1995. Vol. 16, no. 4. P. 327–343. URL: <https://doi.org/10.2747/0272-3638.16.4.327> (date of access: 16.02.2024).
4. Лиховід Н. О. Дослідження наслідків та ефектів міграційних процесів України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 4. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1058> (дата звернення: 16.02.2024).
5. Мартинюк А. Неправильні громадяни. Чому звернення Президента Зеленського образило українців за кордоном. *Евакуація.City*. URL: <https://evacuation.city/articles/335160/nepravilni-gromadyani-chomu-zvernennya-prezidenta-zelenskogo-obrazilo-ukrainciv-za-kordonom> (дата звернення: 16.02.2024).
6. Іванова К. Бути біженцем чи громадянином? Соцмережі активно обговорюють промову президента. *Главком*. URL: <https://glavcom.ua/country/society/vibir-mizh-bizhenstvom-ta-hromadjanstvom-obhovorennya-promovi-prezidenta-ne-vshchukhaje-978499.html> (дата звернення: 16.02.2024).
7. Sushko D. Про дітей «біженців чи громадян» в умовах воєнної еміграції. *Facebook*. URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0mcVebtgUJ3eYMw88RWCwXvX6pDemTRqfnJqs7dMpxWYmuHibZ39qsqByRfgQRs3Hl&id=100008377416140 (дата звернення: 16.02.2024).
8. Ровенчак О. Інтеграційна складова міграційної політики (порівняльний аналіз країн імміграції). *Психологія і суспільство*. 2010. № 3(41). С. 150–175. URL: <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/11/3.pdf> (дата звернення: 16.02.2024).
9. Малиновська О. А. *Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія*. Київ : НІСД, 2018. 472 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2018-07/Migration_Politic_Print-fin-3178a.pdf (дата звернення: 16.02.2024).
10. Хом'як А. Інтеграція мігрантів у європейські суспільства: інтеграційна політика та громадська думка. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. 2019. № 3(43). С. 139–146. URL: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.3\(43\).195706](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.3(43).195706) (дата звернення: 16.02.2024).

11. Malynovska O. Migration policy in large cities: expediency of development, content and priorities. *Political studies*. 2022. No. 3. URL: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2022-1-3> (date of access: 16.02.2024).

12. Українське «покоління Z»: цінності та орієнтири / Д. Гайдай та ін. *Центр «Нова Європа»*. URL: <http://neweurope.org.ua/analytics/ukrayinske-pokolinnya-z-tsinnosti-ta-oriyentyry/> (дата звернення: 01.02.2024).

13. Лиштва О. Міграційні настрої населення України у квітні 2018 року. *КМІС*. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=765&page=1> (дата звернення: 19.02.2024).

14. Соціологічна група «Рейтинг». *Де хочуть жити українці?* URL: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/gde-hotyat-zhit-ukrainsy.html> (дата звернення: 19.02.2024).

15. Слово і Діло. *Поїхати чи залишитися: скільки українців хочуть жити за кордоном*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2018/03/16/infografika/suspilstvo/poixatu-chy-zalyshytysya-skilky-ukrayincziv-xochut-zhyty-kordonom> (дата звернення: 19.02.2024).

16. Research & Branding Group. *Міграційні настрої в Україні (2015–2019 рр.)*. URL: <http://rb.com.ua/blog/migracionnye-nastroenija-v-ukraine-2015-2019-gg/> (дата звернення: 29.12.2020).

17. Пищуліна О., Юрчишин В. *Міграційні прояви та впливи – уроки для України: аналітична доповідь*. Центр Разумкова, 2023. 13 с. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2023/05/09/2023-MATRA-I-KVARTAL-5.pdf> (дата звернення: 19.02.2024).

18. Соціологічна група «Рейтинг». *Всеевропейське дослідження українців у Європі*. URL: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vse-vropeyske-doslidzhennya-ukra-nc-v-u-vrop.html> (дата звернення: 19.02.2024).

19. Organisation for Economic Co-operation and Development. *Whatare the integration challenges of Ukrainian refugee women?* URL: <https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/what-are-the-integration-challenges-of-ukrainian-refugee-women-bb17dc64/> (date of access: 24.02.2024).

20. Лабораторія законодавчих ініціатив. *ЛЗІ презентувала проведене за підтримки ЄС дослідження про становище українських біженців*. URL: <https://parlament.org.ua/2023/09/15/lzi-prezentuvala-provedene-za-pidtrimki-yes-doslidzhennya-pro-stanovishhe-ukrayinskih-bizhentsiv/> (дата звернення: 19.02.2024).

21. Factum Group Ukraine. *YOUkraina. Special edition: research on Ukrainian refugees*. 2023. 80 p. URL: <https://factum-ua.com/document/YOUkraina%20by%20Factum%20Group.%20UKRAINIANS%20ABROAD.pdf> (date of access: 19.02.2024).

22. Малиновська О. Українські біженці війни в Європі: між інтеграцією та поверненням. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/ukrayinski-bizhentsi-viyny-v-yevropi-mizh-intehratsiyeyu-ta> (дата звернення: 19.02.2024).

23. Collegium Civitas. *Migrants. Analysis of media discourse on migrants in Poland, the United Kingdom, Ukraine, Albania and Czech Republic (MAD)*. URL: <https://projectmad.civitas.edu.pl/> (date of access: 24.02.2024).

24. Ukrinform. *Зеленський вважає, що виплати українським біженцям у Європі краще б проходили через Україну*. 2024. 29 січ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3819628-zelenskij-vvazae-so-viplati-ukrainskim-bizencam-u-evropi-krase-b-prohodili-cerez-ukrainu.html> (дата звернення: 29.02.2024).

25. Корба Г. *Тягар чи порятунк. Чи мають сенс заклики влади повернути українців з-за кордону*. 2024. 8 лют. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c29kjzpp374o> (дата звернення: 29.02.2024).

26. Yuzva L., Tashchenko A. «But don't quote me on that»: how Ukrainian top media characterized the perception of migration and migrants. *Sociological studios*. 2021. No. 1(18). P. 58–65. URL: <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2021-01-58-65> (date of access: 29.02.2024).

27. Yuzva L. L., Tashchenko A. I. Both a hot topic and a hot button: migrants, security, economy and cultural identity via Ukrainian top media. *Visnyk of the Lviv University. Series Sociology*. 2021. No. 15. P. 162–182. URL: <https://doi.org/10.30970/VSO.2021.15.12> (date of access: 29.02.2024).

28. Yuzva L., Tashchenko A. 'Who contributes more?' How Ukrainian media construed migrants' life strategies vs. what the Ukrainian public wanted to know. *Humanities and social sciences communications*. 2021. Vol. 8, no. 1. URL: <https://doi.org/10.1057/s41599-021-00978-5> (date of access: 29.02.2024).

29. Главком. «Слуга народу» запропонував для закордонних українців «податок на совість». 2024. 18 лют. URL: <https://glavcom.ua/economics/personal-money/-sluha-narodu-zaproponuvav-dlja-zakordonnikh-ukrajintsiv-podatok-na-sovist-986371.html> (дата звернення: 29.02.2024).

30. Ровенчак О. А. Міграційна ідентичність як не-базова у структурі інтегральної соціокультурної ідентичності українських емігрантів та практики, пов'язані з нею. *ГРАНІ. Соціологія*. 2012. № 9 (89). С. 78–83. URL: https://www.libr.dp.ua/text/grani_2012_9_19.pdf (дата звернення: 06.03.2024).

31. Світлов О. Р. Поняття «міграції»: сучасні погляди та можливі перспективи в контексті теорії соціальної мобільності. *Актуальні*

проблеми соціології, психології, педагогіки. 2012. № 16. С. 33–42. URL: https://sociology.knu.ua/sites/default/files/library/elopen/actprob16_33-42.pdf (дата звернення: 06.03.2024).

32. *Українська міграція у часи кризи: вимушена і трудова мобільність* / ред.: Д. Дрбохлав, М. Ярошевич. Каф. соц. географії та регіон. розвитку, Ф-т природн. наук Карл. ун-ту, 2016. 169 с. URL: <https://europewb.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/Migr-mobility-ukr.pdf> (дата звернення: 06.03.2024).

33. Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. *Українське суспільство: міграційний вимір : національна доповідь* / ред.: С. І. Пирожков та ін. Київ, 2018. 396 с. URL: https://www.idss.org.ua/arhiv/Ukraine_migration.pdf (дата звернення: 06.03.2024).

34. Кудрик Н. *За останні півроку ідентичність українця за кордоном деградувала – священик УГКЦ Юстин Бойко*. 2019. 23 верес. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrajinci-v-italiji/30179379.html> (дата звернення: 06.03.2024).

35. Research & Branding Group. *Трудова міграція в Україні*. URL: <http://rb.com.ua/blog/trudovaja-migracija-v-ukraine/> (дата звернення: 29.12.2020).

36. Zajacova K. Changing attitudes towards refugees in Europe: 'Hierarchy of being a refugee: comparative perspective of Syrian and Ukrainian refugee crises'. *Mediated wars, mediated refuge: post-graduate & early career seminar* : Abstracts, London, 20 June 2022. London, 2022. P. 4–5.

37. Sharma G. *What do Syrians think about the welcome for Ukrainian refugees?* 2022. 31 March. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2022/3/31/what-do-syrians-think-about-the-welcome-for-ukrainian-refugees> (date of access: 23.02.2024).

38. Вербець В. В., Субот О. А., Христюк Т. А. *Соціологія : навчальний посібник*. Київ : КОНДОР, 2009. 550 с. URL: https://lib.oa.edu.ua/files/funds/works_oa/sociologija/Вербець%20Соціологія%20Нав%20посіб.pdf (дата звернення: 06.03.2024).

39. Кравченко В. Г. Визначення поняття трудової міграції. *Альманах права*. 2012. № 3. С. 375–379. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63919/80-Kravchenko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 06.03.2024).

40. Семенів Н. М. Трансформація етнічної ідентичності у процесі вимушеної міжетнічної взаємодії (в контексті трудової міграції з України). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12 : психологічні науки : збірник наукових праць*. 2013. № 41(65). С. 60–66. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/22793/Semeniv.pdf?sequence=1> (дата звернення: 06.03.2024).

41. *Процеси соціальної мобільності в сучасному українському суспільстві : Колективна монографія* / О. М. Балакірева та ін. ; ред. О. М. Балакірева. Київ : НАН України, ДУ Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2014. 288 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/260.pdf> (дата звернення: 06.03.2024).

42. Лешишин І. Україна посіла 46-те місце за індексом соціальної мобільності: що це означає. 2020. 27 січ. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/city/city-news/293667-ukrayina-zaunyala-46-mistse-v-indeksi-sotsialnoyi-mobilnosti-scho-tse-oznachae> (дата звернення: 06.03.2024).

43. Lenski G. E. Status crystallization: a non-vertical dimension of social status. *American sociological review*. 1954. Vol. 19, no. 4. P. 405. URL: <https://doi.org/10.2307/2087459> (date of access: 06.03.2024).

44. Parker S. 'Unwanted invaders': The representation of refugees and asylum seekers in the UK and Australian print media. *eSharp. Myth and Nation*. 2015. No. 23. URL: https://www.gla.ac.uk/media/Media_404384_smxx.pdf (date of access: 06.03.2024).

45. Joshi K., Wu F. How are South-Eastern Asian refugees (underdeveloped 'other') represented by mainstream Western media outlets during Russian-Ukraine War? *Mediated wars, mediated refuge: post-graduate & early career seminar* : Abstracts, London, 20 June 2022. London, 2022. P. 5.

46. Said E. W. *Orientalism: Western conceptions of the Orient*. London : Penguin, 1995. 396 p. URL: http://www.ricorso.net/rx/library/criticism/guest/Said_E/Said_E3.htm (date of access: 06.03.2024).

47. Deng X. K., Zhou K. Discursive construction of Ukrainian refugees on CNN: are displaced Ukrainians framed as more deserving of sympathy? *Mediated wars, mediated refuge: post-graduate & early career seminar* : Abstracts, London, 20 June 2022. London, 2022. P. 5–6.

48. Baker P., McEnery T. A corpus-based approach to discourses of refugees and asylum seekers in UN and newspaper texts. *Journal of language and politics*. 2005. Vol. 4, no. 2. P. 197–226. URL: <https://doi.org/10.1075/jlp.4.2.04bak> (date of access: 06.03.2024).

49. Chouliaraki L. *Spectatorship of suffering*. SAGE Publications, Incorporated, 2006. URL: https://www.researchgate.net/publication/30522921_The_Spectatorship_of_Suffering (date of access: 06.03.2024).

50. Taylor C. Metaphors of migration over time. *Discourse & society*. 2021. Vol. 32, no. 4. P. 463–481. URL: <https://doi.org/10.1177/0957926521992156> (date of access: 06.03.2024).

51. Nair V. Distant suffering as political agenda: the mediated spectacle of Operation Ganga by Indian national press. *Mediated wars, mediated refuge: post-graduate & early career seminar* : Abstracts, London, 20 June 2022. London, 2022. P. 5.

52. Chouliaraki L., Zaborowski R. Voice and community in the 2015 refugee crisis: A content analysis of news coverage in eight European countries. *International communication gazette*. 2017. Vol. 79, no. 6–7. P. 613–635. URL: <https://doi.org/10.1177/1748048517727173> (date of access: 06.03.2024).

53. Orgad S. *Media representation and the global imagination*. Polity Press, 2012. 296 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/291601946_Media_representation_and_the_global_imagination (date of access: 06.03.2024).

54. Frosh P., Wolfsfeld G. ImagiNation: news discourse, nationhood and civil society. *Media, culture & society*. 2007. Vol. 29, no. 1. P. 105–129. URL: <https://doi.org/10.1177/0163443706072001> (date of access: 06.03.2024).

55. Malkki L. H. Speechless emissaries: refugees, humanitarianism, and dehistoricization. *Cultural anthropology*. 1996. Vol. 11, no. 3. P. 377–404. URL: <https://doi.org/10.1525/can.1996.11.3.02a00050> (date of access: 06.03.2024).

56. Резнік В. Теорії соціального порядку: особливості структурування та викладання за пояснювальною схемою Дж. Коулмена. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2015. № 4. С. 174–201. URL: https://i-soc.com.ua/assets/files/book/reznik.v.s/5reznikv_social_order_theories_and_j_coleman_explanation_patterns_2015ua.pdf (дата звернення: 06.03.2024).

57. Крикуненко І. *Доброго вечора, ми з України. Хто створив слоган національного значення*. 2022. 25 берез. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/dobrogo-vechora-mi-z-ukrajini-rozмова-nv-z-avtorami-nacionalnogo-hita-50228349.html> (дата звернення: 12.03.2024).

58. Європейська правда. *Опитування: США, Польща та Британія найбільше допомогли Україні у війні з РФ*. 2023. 26 жовт. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/10/26/7172264/> (дата звернення: 13.03.2024).

59. Європейська правда. *З-поміж сусідів українці найкраще оцінюють Польщу, Угорщину – переважно негативно*. 2023. 27 груд. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/12/27/7176300/> (дата звернення: 13.03.2024).

60. Європейська правда. *Опитування: поляки найкраще ставляться до американців, а до українців – як до німців*. 2024. 11 берез. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/03/11/7181527/> (дата звернення: 13.03.2024).

61. Разумков Центр. *Ідентичність громадян України: тенденції змін (травень 2023 р.)*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamku/>

sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-traven-2023r (дата звернення: 13.03.2024).

62. Yakovenko A. K., Koroliuk K. A. State of interethnic relations in Ukraine in 2011–2020: pattern, trends, sociopolitical context. *Social technologies: topical issues of theory and practice*. 2021. No. 90. P. 78–88. URL: <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2021.90.7> (date of access: 05.03.2024).

63. Український центр економічних і політичних досліджень ім. Олександра Разумкова. Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості. *Національна безпека і оборона*. 2016. № 3-4 (161–162). С. 2–57. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD161-162_2016_ukr.pdf (дата звернення: 05.03.2024).

64. Tashchenko A., Zabrodina D. To see a free man and die? Specifics of shared adherence to values in Ukrainian society. *Scientific journal of Polonia University*. 2022. Vol. 51, no. 2. P. 315–323. URL: <https://doi.org/10.23856/5137> (date of access: 04.02.2024).

65. Тащенко А. Ю. (Не)рівність зобов'язань: які в українців моральні ліцензії. *SlideShare*. URL: <https://www.slideshare.net/slideshows/ss-0863/266193235> (дата звернення: 07.02.2024).

66. Zabrodina D. O., Taschenko A. Y. Comprehension of the value self-regulation of the Ukraine's citizens. *Habitus*. 2022. No. 37. P. 21–25. URL: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.37.3> (date of access: 04.02.2024).

67. Семенкова М. А. Міжнародні міграційні процеси як інструмент гібридного впливу: стан вивчення проблеми. *Актуальні проблеми політики*. 2020. № 65. С. 139–146. URL: <https://doi.org/10.32837/app.v0i65.318> (дата звернення: 05.03.2024).

68. Пекар В. *Невивчені уроки історії повторюються*. 2024. 26 лют. URL: <https://censor.net/ua/b3475454> (дата звернення: 29.02.2024).

Information about the author:

Tashchenko Anna Iuriivna,

Candidate of Sociological Sciences (Ph.D. in Sociology),
Associate Professor at the Department of Social Structures
and Social Relations,

Taras Shevchenko National University of Kyiv
4-d Glushkova Ave., Kyiv, 03022, Ukraine,

Associate Professor at the Department of Commercial
Activity and Logistics,

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
54/1 Beresteysky prospect, Kyiv, 03057, Ukraine